

APOKALIPTIČNI IDEALIZEM

S T. L E B E N

Med premnoge povojne psihoze je treba kot eno najbolj zakrinkanih in zato najbolj jalovih prišteti apokaliptični ali katastrofični idealizem, ki nam s svojo obrabljeno melodijo že dokaj let polni ušesa, predvsem v dnevnem časopisju. Marsikdo, ki je hotel ali še hoče sebi in drugim dokazati, da je moderen, sodoben, da ima celo tipalke, ki otipavajo bodočnost, se je navidezno ali resnično zgrozil nad blatom materije in brezdušnosti, ki ga bojda gazimo do ušes in ki nas bo jutri zadušilo, če v najkrajšem času ne zaužijemo zdravil po takem in takem receptu. Izza povojnih let smo že tolikokrat slišali krilatico o «materialističnem» XIX. stoletju in o vsem, kar je ž njim v zvezi, da se nam že resnično gabi to povprečnjaško, polinteligentno gledanje na eno največjih in najplodnejših stoletij (z neizogibnimi hibami seveda, kakor jih ima vsaka doba), tako da nima izraz «materialistično» XIX. stoletje v ustih apokaliptičnega idealista danes skoro niti za las večje vrednosti nego krilatica o «temačnem» srednjem veku v ustih prosvitljenega naprednjakarja. Za te odreševalce, ki nas hočejo nezmotljivo ozdraviti vseh neštetih zel, ki so jih po njih mnenju v vse človeško življenje in udejstvovanje zanesli renesansa, reformacija, francoska revolucija in kot krona vseh teh pokretov «materialistično» XIX. stoletje, je značilno dvoje: biti morajo nekako prepričani, da so boljši od časa, v katerem žive, ker nastopajo kot moralisti, ki obsojajo in preklinjajo z nezmotljivo kretnjo vse, kar je od XV. stoletja do danes ustvaril človeški duh. Apokaliptiki so, ker jim lebdi red očmi katastrofično črna slika vsega preteklega in sodobnega življenja, ki bo izginilo, propadlo in se uničilo popolnoma, če ne zavrže in ne zataji svojega porekla. Vsakemu razmišljajočemu duhu naše dobe je dovolj jasno, da je slika sodobnega življenja temna, da krvavimo iz premnogih ran, med katerimi so nekatere ostudno gnojne. Toda ali je s tem že rečeno, da je prav vse naše življenje že tako na robu prepada, da se bo

jutri pogreznilo in prenehalo biti? Ali je treba, da to temno sliko z neko naslado in besednim patosom še umetno pretiravamo in da zgoščujemo sence v popolno temo, namestu da bi v tišini, brez zanesenjaštva in besedne pijanosti, z vsem, kar je v nas dobrega, skušali v vsakem trenutku praktično uveljaviti svoja zdravilna načela?

Vendar živi danes čudna skupina, rekel bi, apokaliptičnih ali katastrofičnih idealistov, ki nas hočejo prepričati, da je ves sodobni svet pekel živalskega materializma, obsojen brez preklica in obsojen čisto po pravici, ker je v toku štirih stoletij zapustil drugo za drugo vsa pota resnice in življenja ter se oklenil vseh vrst smrtnih zablod. Po njih mnenju so te zablode istovetne z zablodami, ki jih obsoja Syllabus, ali — z drugimi besedami — z vsemi načeli, na katerih je zgrajen moderni svet, z vsemi pridobitvami treh velikih gibanj, renesanse, reformacije in francoske revolucije, iz katerih je ta svet izšel. Po mnenju teh ljudi naš sodobni svet ne boleha samo po tej ali oni strani, marveč je pokvarjen do mozga. V zadnjih vzdihljajih se vije že, ker je zavrgel načela, ki jih je za vse večne čase postavil spiritualistični in idealistični srednji vek in izven katerih ni in ne more biti ne samo krščanske kulture, marveč kulture sploh; iz česar sledi, da je edina rešilna pot, ki modernemu svetu še ostane, ta, da še enkrat nazaj prehodi pot svoje zgodovine in se znova zakorenini v svoji preteklosti. Najčistejši zastopnik te družine idealistov je francoski katoliški kritik in esejist Henri Massis s svojo proslulo «Obrambo zapada», ki je stara že nekaj let in ki jo je kritika (Thibaudet, Jaloux, Gillouin) že davno razkrojila v kup najneverjetnejših sofizmov. V letošnji 5. in 6. številki «Doma in sveta» smo končno tudi Slovenci dobili svojega Massisa krajše izdaje v osebi dr. Stanka Vurnika in novo izdajo «Obrambe zapada» v njegovem uvodnem članku «K problemu sodobne kulturnosti». Le eno razliko naj takoj poudarim. Članek slovenskega idealista je brezprimerno bolj pridigarski, pisan v patosu fanatične manije po razbitju vsega, kar je bilo. (Glej tirado na str. 129., kjer se osem stavkov zapored pričenja z: «ne verjamem...») Še značilnejša pa je neka odbijajoča objestnost, ki priča o znatnem pomanjkanju srčne kulture in ki zveni iz vsake besede v tem članku, kakor da je samo on, on edini deležen vse modrosti in razsvetljenja ter so vsi, ki se drznejo imeti malo drugačne mnenje o preteklih in sedanjih stvareh, že naprej in brez usmiljenja ožigosani za zaslepljene duševne siromake. Parokrat vzklika pisec: «Vrnimo svetu dušo!», a redkokdaj sem bral članek, v katerem bi bila duša tako odsotna, kakor tu.

V vseh idealistih tega kova najdeš vedno eno in isto osnovno hibo, ki pači vsa njih izvajanja in daje njihovem izsledkom pečat jalovosti. Vsi imajo zdravilni lek že vnaprej pripravljen, vedo zanj že a priori in zagreše zato v zgodovinsko-kulturnih perspektivah, ki jih podajajo v podkrepitev veljavnosti tega leka, težke in grobe napake, ker jih vede ali nevede usmerjajo tako, da bodo upravičile in krepko podčrtale njihovo že vnaprej postavljeno, edino možno zdravilo. Njihove analize preteklosti, katere plod naj je današnje težko stanje človeštva, niso sad dolgotrajnega, naporenega in vestnega iskanja, ki zahteva vse življenje in stremi za točnim in poštenim doumetjem zapletenosti neštetihi tokov, ki preprezajo pretekla stoletja, da bi na podlagi take globokoumne, bistrre analize pokazali tiste pravilne, življenju škodljive komponente, ki zastrupljajo današnje življenje. V teh idealistih se prvotno zbudi neko megleno prepričanje: svetu manjka duše in nam nato v grozotnih barvah narišejo vso preteklost kot en sam ogromen brezdušen stvar. Zato se človeku ob čitanju takega apokaliptičnega idealista zazdi, da sanja, tako neverjetna je površnost in plehkost njegovih zgodovinskih perspektiv, sklepanj, ki šepajo, nedoslednosti, fantastičnih prepričanj, začinjenih z grobo žaljivimi obdolžitvami. Najrajši bi človek skomizgnil z rameni in ponovil s pesnikom: *Tantum religio potuit suadere malorum!*

«Oblika,» pravijo, «katero so dale življenju izza renesanse sem na zapadu materialistične in individualistične duhovne osnove, se je na višku svoje popolnosti izkazala za absurdno. Napravila nam je življenje na svetu za strašno bedo, laž, nasilje, budalost in krivico, razsula družbo v sovražne si atome, ki si med seboj ne puste živeti, uničila religiozni čut, napravila znanost ali za prazno učenjakarstvo, življenju nekoristno, ali za nemogoč način iskanja resnice, da, jo je celo napravila za orodje moritev ljudi ter ponižala umetnost do skoraj otročjega čutnega igračkanka brez duha. Ta oblika nima več bodočnosti v Evropi, nego ji pripada precej neslavna preteklost; eksplodiral je ta sistem sam v sebi, ko je dosegel vrhunec, ker sveta ni mogel osrečiti, ampak samo onesrečiti.» Vsaka izmed teh trditev se zdi na prvi pogled resnična, a so vse neresnične, ker enostranske, odsevajoče samo neznamen del realnosti in puščajoč v senci vse, kar se ne ujema s tem delom. Kaj če bi zaobrnilo to sliko takole:

Več.stoletij obsegajoča doba.pred renesanso je imela za svoji poglavitni duhovni osnovi spiritualizem in idealizem, prav onih dvoje podlag, ki jih današnjemu svetu baje manjka in ki sta ga zmožni ozdraviti. Poleg tega ne kaže nobena druga doba take strnjene enotnosti v svetovnem naziranju, kakor srednjeveški

katolicizem. Bil je to širen in v vsem skladen sistem, ki je natančno ločil duhovno od posvetnega, dvignil duhovno nad čutno, interpretiral krščansko mistiko z izrazi aleksandrijske filozofije, napravil iz znanosti dekle filozofije in iz filozofije dekle teologije, uvedel pojme rimskega prava v odnošaje med človekom in božanstvom, postavil krščansko občestvo nad narodnost, obsodil vojne med krščanskimi narodi in proslavljal vojno proti nevernikom ter umel združiti v umsko zadovoljiv sistem vse bistvene vrednote krščanske nadnaravnosti, grškega idealizma ter rimskega prava in imperializma. Bistveni osnovi pa sta mu spiritualizem in idealizem, prepričanje, močno takrat v vseh sodobnikih (glej Dantejevo dobo!), da je tuzemsko življenje le prehodno, zemlja pregnanstvo in da je treba živeti z očmi, uprtimi v onostranstvo, ki je človekova resnična domovina. In ta oblika, ki so jo dale življenju pred renesanso na zapadu spiritualistične in idealistične duhovne osnove, se je na višku svoje popolnosti izkazala za absurdno. Prvič ta idealistični sistem sploh ni bil nikdar docela izveden in to v stoletjih, ko je katoličanstvo kraljevalo neomejeno in z vsemogočno oblastjo, zaradi česar je morda dovoljeno brez drznosti sklepati, da se v celoti morda sploh ni dal izvesti. Kolikor pa je prešel v življenje, se je kmalu razkril v premnogih važnih ozirih kot tiran, tlačitelj in sovražnik vsakega stremjenja po napredku. Tudi to spiritualistično dobo so polnila nasprotja in spopadi med duhovnim in tvarnim in vse krščanstvo te dobe ni nikdar preprečilo niti ne omililo nešteti pokoljev med narodi, ki so jih često vneto podpirali celo papeži, kolikor so družili v sebi oblast posvetnih vladarjev. V italjanskih mestnih samodrštvih je cvetel prvovrsten kapitalizem, križarji so v daljnih deželah puščali za seboj spomine divjih nasilij in ropov, supremacija teologije je z vsakim dnevom bolj ovirala razvoj človeškega spoznanja. Malo po malem so filozofija, znanost in umetnost, politika in etika raztrgale vezi tega nadčutnega idealizma in se sprostile katoliških vezi, tako da ni pretirano reči, da je ta idealistično spiritualistični sistem «eksploziral» sam v sebi, ko je dosegel vrhunec, pač, ker ni mogel osrečiti sveta. Iz te «eksplozije» srednjeveškega katolicizma se je rodil moderni svet z novo težnjo in gonom po sreči. Če bi bil srednjeveški idealizem zares in do dna osrečil ljudi, bi bil tu še danes in bi onemogočil vsako tarnanje nad našo materialistično pokvarjenostjo.

Tako stojimo pred enostavnim dejstvom, da je človeštvo preživelo dvoje dolgih dob, eno spiritualistično, onostransko usmerjeno, drugo «materialistično», tuzemsko uravnano, a ki sta obe izkazali svojo nemoč, osrečiti človeštvo, preprečiti vojne, grozo-

dejstva, kapitalizem, bedo, in ki sta obe na višku svoje popolnosti «eksplozirali». Kakor trdi sodobni apokaliptični idealist, da je «materialistično» individualistični svet nujno moral propasti, prav tako more trditi poznavalec predrenesančne dobe, da je idealistično spiritualistični srednji vek nujno moral izginiti, le s to razliko med obema trditvama, da je propad idealističnega srednjega veka neoporečno zgodovinsko dejstvo, dočim še ni tako povsem gotovo, da li je moderni svet, kakor se je izoblikoval izza renesanse, res že propadel. Če pride potem kdo in nam riše pred oči pretirano temno, izkrivljeno sliko modernega sveta in na podlagi te napačne slike ne ve povedati v ozdravljenje današnjega časa nič določnejšega, nego plehko frazo, da je treba «vrniti svetu dušo», nič konkretnjšega in novejšega, nego da se je treba vrniti k idealizmu in spiritualizmu, se mi zdi vse to dokaj jalovo početje in dovoljeno je podvomiti, če bo imelo na potek sodobnega življenja tisti vpliv, ki si ga tak idealist obeta. V redu in vsega spoštovanja vredno je njegovo prizadevanje, da s poudarkom propoveduje vero v Boga, vrnitev v okrilje katoliške cerkve in poglobitev religioznega življenja, zlasti če z vsemi temi reformami temeljito začne pri sebi in svojih somišljenikih in jih do skrajne doslednosti izvede v lastnem življenju. Vendar se drznem meniti, da je ta metoda prezoka za celokupnost današnjega sveta, katerega velik del ne more več zatajiti štirih stoletij izvenkatoliškega izživljanja; saj se ta metoda ni izkazala in ni zmogla doseči svojega smotra niti v času, ko sta bila vpliv in moč katoliške cerkve neprimerno silnejša nego sta danes. V vseh časih, od početkov katolicizma v katakombah pa do današnjih dni, je na milijone in milijone svečnikov propovedovalo in za vsa zla oznanjalo isto zdravilo kot ta idealist, pa vendar niso preprečili peterih stoletij modernega sveta.

Za vsakega katolika so te reforme same po sebi dane in edino možne, ne samo danes, marveč od pamtiveka. Zato se mi zdi nepotrebno in neumestno, če izreka sodobni reformator celo vrsto sofizmov o znanosti in umetnosti, če krivi sliko preteklih stoletij in gleda sodobno življenje v apokaliptičnem prividu, da jih upraviči. Postaviti znanost v napačno luč, izmaličiti vso umetnost svobodomislecev v čutno igračkanje brez duha, istovetiti lahkomišelnost in brez pomisleka vsakega svobodomisleca z brezvestnim kapitalistom, brezdušnim znanstvenikom, ki misli le na pogubo človeštva, in z umetnikom, ki se izživlja zgolj v nizkih hedonskih nasladah, ter potem zaključiti: glejte, ljudje božji, taka znanost, taka umetnost, taki svobodomisleci so vzrok današnje bede in upravičen povod mojim reformam, to je malo

poštena metoda, prav nič vredna idealista. Najtežja zabloda apokaliptičnih idealistov ne leži toliko v bistvu njihovih katoliških reform kot pa v stremljenju, da te reforme podpro z nešteti sofizmi, napačnimi definicijami, krivimi pogledi na preteklo in sodobno življenje in, kar je predvsem težko, s popolnoma neupravičenim istovetenjem svobodomiselstva s človekom brez vsakih etičnih načel, ki mu je tuje stremljenje po dobrem, plemenitem in resnično lepem in čigar vse življenje je v iskanju najnižjih čutnih ugodij. Idealizem, izveden iz takih premis, pa naj zaključí s kakršnimikoli reformami, je jalov, ogaben laži-idealizem, ki vsakega pošteno mislečega človeka odbija, kakor vsaka umetno pripravljena zmes lažnega in resničnega.

*

Kdor hoče spoznati, kako je apokaliptični idealist zmožen potvoriti do skrajnosti sliko znanosti, ki jo je razvilo XIX. stoletje, naj prečíta drugi in tretji odstavek na strani 150. v zadnji številki «Doma in sveta». Naštevati najbolj prostaške izrodke znanosti, ki jih je znanost, odkar obstoji, najstrože obsojala in jih sama izločala, ter potem reči: to je znanost svobodnih duhov, je prav tako malo pošteno postopanje, kakor če bi svobodomislec naštel vse temne strani, vse izrodke katolištva, ki jih katolištvo samo obsoja, in bi dejal: taka je vernost katolikov. Kaj se tičejo znanosti primeri (če so res bili!), ko n. pr. Francoz, radi tega, ker je Francoz, zanika nemški rezultat ali obratno, kaj se tiče znanosti, če se dva učenjaka prepirata o tolmačenju nekega termina? Nikdar ni bilo res, da bi znanost ne stremela za spoznanjem resnice, marveč da bi bila smatrala nekaj za resnično samo zato, ker je bila v igri ta ali ona oseba. V eksaktnih znanostih ni nikdar prevladala intuicija—«nekontrolirano zdenje» nad metodičnim raziskovanjem. Znanost ni odgovorna, če ljudje njene izume porabljaajo v morilne namene: Pasteur ni bil zločinec, ko je izumil vrsto serumov, ki so rešili življenje milijonom ljudi, a ki jih jutri morete uporabiti kot najgroznejše uničevalno sredstvo. Kdor želi, da znanost takoj vzame vrag, naj sam zavrže in se odpove vsemu, kar so dognale eksaktne vede XIX. stoletja, naj se ne poslužuje elektrike in železnic in zdravil, in bo potem morda ozdravil svet današnjega zla. Res je, da je ogromni, nenadni napredek eksaktnih ved imel in še ima za posledico neko mehanizacijo življenja, da je ta napredek spremljalo vse polno neveselih pojavov, da so n. pr. skušali vnesti biološke metode v literaturo, da jim je bilo vse življenje obseženo v sklopku fizioloških procesov, da so skušali graditi socialne zgradbe na podlagi naravoslovnih metod in po analogiji z življenjem živali.

Toda ti in podobni pojavi niso istovetni z znanostjo. Vsako pridobitev — tudi podvig eksaktnih znanosti — je treba plačati z zablodami in trpljenjem, toda istovetiti te zablode in to trpljenje z eksaktnimi znanostmi, ki so z druge strani ogromno koristile in katerih pridobitve so danes nenadomestljive, je sofistično postopanje. Kajti napredek pozitivnih znanosti je zakoreninjen v najplemenitejši lastnosti človeškega razuma, ki je njegovo hrepenenje po spoznanju in resnici in je upravičen tudi z verskega zrišča, ker ustreza poslanstvu, ki ga je Previdnost izročila človeku, da se polasti zemlje in kraljuje nad vsemi bitji. Če znanost množi naša napadalna in razruševalna sredstva, množi tudi sredstva v obrambo človeškega življenja v boju z naravo; če njena raziskavanja vodijo k vedno obsežnejši praktični uporabi njenih izsledkov in če s tem pospešuje neko «materializacijo» življenja, pa je gotovo, da sama ne uči in ni vzgled brezdušnega materializma, ker izvira iz plemenitega stremljenja in nesebične ljubezni do resnice. Kljub najraznejšim zablodam in škodljivim utopijam je moderni človek ohranil spoštovanje in celo obožavanje resnice.

«Umetnosti ni več», to je zaključek apokaliptičnega idealista, če motri njen razvoj od renesanse do današnjih dni. In kje je vzrok, da umetnosti ni več? V renesansi seveda, temu prokletstvu modernega človeka, in v vsem, kar ji je sledilo. Ne poznam in bi se ne drznil soditi o razvoju in vrednosti slikarstva, kiparstva in arhitekture, dobro pa poznam razvoj in vrednost zapadnih romanskih literatur in na podlagi tega poznanja smem reči, da še nikdar nisem videl na enem mestu nakopičenega tolikega nepoznanja literarne umetnosti, kakor v uvodnem članku zadnje številke «Doma in sveta». Če «umetnost še nikoli in nikdar nič drugega ni bila kakor ogledalo, v katerem se estetski zrcali duh človeka določene dobe», potem bi človek mislil, da renesansa ni tisti bogokletni vek, ki je vir vse današnje nesreče, saj sta renesančna človeka i Shakespeare i Michelangelo in je moralo biti življenje renesančnega modernega človeka nekaj čudovitega, če je umetnost teh dveh genijev njeno estetsko zrcalo. Ali se apokaliptični idealist prav nič ne zamisli ob dejstvu, da je pet stoletij modernega sveta, odkar «je človek XV. stoletja zavrzel dušo, misel na posmrtnost in Boga, se odkrižal vseh socialnih, etičnih in religioznih vezi», rodilo in spočelo brezprimerno več in boljših umotvorov, kakor vsa dolga stoletja spiritualistične predrenesančne dobe? Če bi upošteval samo to nepobitno plat modernega življenja, bi ga nam morda ne risal več v tako črni luči in bi ne trdil s tako lahkomišno apodiktičnostjo, da je vir vsega današnjega zla. Gorostasnejše in neokusnejše potvorbe

literarne umetnosti XIX. stoletja še nisem čital drugje, kakor v tehle vrsticah apokaliptičnega idealista: «Literat je smatral za svojo nalogo, spravljati interesantne fante in lepa dekleta po tolikih ovirah končno le v zakonsko zvezo in je obravnaval psihologijo radi naturnosti in seksus radi seksusa in sociologijo radi štimung in Boga radi bogoiskateljske tragike, nam krmil radovednost in sugeriral štimunge in končno obstal pri detektivskem, pornografskem in ameriškem romanu ter produciral na cente.» In s kakšnimi dokazi podpre idealist ta edinstveni pre-rez literarne umetnosti XIX. stoletja? Z nikakimi! Ker jih morda ne pozna ali ker bi mu ne prijali v njegovo sličico. Zaneseno propoveduje, da bo «skrajnega naturalizma in senzualizma konec», in ne ve, da se bori z mlino na veter, ker sta «skrajni naturalizem in senzualizem» mrtva in dokončno odpravljena že pol stoletja. Razlaga, da je «individualizem dal umetnostno avtonomijo v obliki načela *l'art pour l'art*», pa pozablja, da je bil *l'art pour l'art* prav toliko plod individualizma kot skrajnega idealizma in spiritualizma in da je preteklo že trideset let, odkar ga ne upošteva nihče več. In na podlagi takih premis zaključuje apokaliptični idealist, da «umetnosti ni več». Le kdo bi mu verjel!

Najbolj pa je obžalovanja vredno, zlasti v današnjem času, ko so mnogi bili pripravljani na pošteno sodelovanje za zmago vsem najdražjih in najplemenitejših stvari, da tak idealist naperja svoja izvajanja proti vsemu, kar je svobodomiselno in da istoveti svobodomisleca s pokvarjenim, manjvrednim človekom, ki ga je treba zatreti, če naj se reši današnji svet. Zanj mož in žena, ki pripadata kategoriji svobodnega duha, sploh nista zmožna zakonske vezi; duhovna plat življenja je človeku svobodomiselnega tipa pomembna samo toliko, kolikor mu nudi neposredno pomoč pri ustvarjanju njegovih zemeljskih nebes; o kaki religioznosti svobodnega duha ni mogoče govoriti; duh svobodnjaka je kulminiral na polju tehničnih znanosti in je uničil vse življenje na zemlji in pod njo in kakor so se kristjani v težkih urah obračali na Boga, tako se je svobodni duh v nesreči obračal na tehniko; umetnost svobodnjaka je materialistična, ker izpoveduje le čutno prijetnost in štimungo narave. Kolikor besedi, toliko psovk, toliko najtežjih žalitev, ki jim manjka senca vsakega dokaza! Take zlobno potvorjene definicije svobodnega človeka diše po kulturnobojnem izzivanju, zlasti, če so tiskane na uvodnem mestu slovenske kulturne revije. Na tako kavarniško natolcevanje bi svobodomislecem ne bilo težko odgovoriti n. pr. s Tolstom, ki pravi v «Spovedi» (v prevodu Jos. Vidmarja): «Naravno je, da sem se (pri iskanju smisla življenja)

obrnili na verne ljudi svojega kroga, na učenjake, na pravoslavne bogoslovce, na menihe, na samostanske očete, na pravoslavne bogoslovce novega odtenka in celo na tako zvane nove kristjane, ki izpovedujejo izveličanje že iz same vere v odrešenje. In oklepal sem se teh verujočih ljudi in jih izpraševal, kako verujejo in v čem vidijo smisel življenja. Spominjam se mučnega čuvstva groze, ki me je prevzemala, ko sem iz nade, ki sem jo tolikokrat in tolikokrat občutil v občevanju s temi ljudmi, spet padal v prejšnji obup... Ni me odbilo to, da so pri razlaganju svoje vere primešavali krščanskim resnicam, ki so mi bile vedno pri srcu, še veliko drugih nepotrebnih in nerazumnih stvari, — to me ni odbilo; temveč odbilo me je to, da je bilo življenje teh ljudi ravno tako kot moje, samo s to razliko, da ni ustrezalo tistim načelom, ki so jih razvijali v svoji veri... Videl sem pa to po tem-le: če bi poznali tisti smisel, pri katerem izgine vsak strah pred izgubami, trpljenjem in smrtjo, tedaj bi se jih ne bali. Oni pa, ti verujoči ljudje našega kroga, so živeli popolnoma tako kot jaz, v blagostanju in izobilju, skušali so ga povečati ali ohraniti, se bali izgub, trpljenja in smrti in so popolnoma tako kot jaz in kot vsi mi neverni, živeli v nasičevanju svojih poželenj; skratka, živeli so prav tako slabo kot neverni ljudje, če ne še slabše... Le taka dejanja, ki bi pokazala, da poznajo smisel življenja, pri katerem revščina, bolezen, smrt, ki so strašne zame, zanje niso strašne, bi me mogla prepričati. Ampak takih dejanj nisem videl med temi raznovrstnimi vernimi ljudmi našega kroga. Nasprotno, videl sem taka dejanja med najbolj nevernimi, nikdar pa med tako zvanimi vernimi ljudmi našega kroga.»

L E T E Č I A N G E L

J U Š K O Z A K

Soparni večer, nobenega diha v lipah za vodo. Pred Medjovo hišo so polivali otroci prah, da so lahko gnetli gradove in votlili za predore.

Tačas je prišel doli po klancu mlad človek z velikim svežnjem pod pazduho, zavil je za vodo. Ni se zmenil za ljudi, za cviljenje otrok, radovedno se je oziral po hišah. Ženske na pragih so ga molče ogledovale in sodile. — Kdo bi bil? Pritepenec. Kako je rjav! In raztrgan. Talijan. — Fant se je prestopal počasi od hiše do hiše, kakor da mu nobena ni všeč. Šele pred Cunjarjevim plotom je obstal, odmotal sveženj in pričel lepiti velik lepak na deske. Otroci so se mu strnili za hrbtom in stekali vratove. Ko je

tujec dokončal, je odstopil za korak, da bi pregledal svoje delo. Zarezal se je otrokom, ki so se gnetli pred živopisanim lepakom, in odšel.

Medjov Dizma in Frgolinov Pik sta se prerinila do plotu in glasno prebirala: «Cirkus Bellini, vsak dan gala predstava... štirideset konj. — Otroci so zadrževali sapo. — Opice, levi... sloni... žonglerji in akrobati... Špiridonove, leteči angeli... svetovna atrakcija.»

Frgolinov Pik je zavrtel glavo, da so se mu stresli grivasti lasje. Z važnim glasom je pozval otroke: «Fantje, jutri zjutraj na travnik, tam ga postavijo.» Otroci so čakali, kaj poreče Medjov Dizma, ki je doslej odločeval med njimi in je bil leto starejši od devetletnega Pika. Dizma je še vedno strmel v lepak. Izpod dolgih trepalnic so sive, zvedave oči poželjivo opazovale slike. Tačas se je oglasil gori na hodniku očetov zategnjeni žvižg, ki je ukazoval k večerji. Dizma se je hitro okrenil, odžvižgal in ognjevito pozval: «Gremo! Pred našo hišo!»

Oče je bil slabe volje, pohrkaval je pri večerji in se praskal za ušesi, kar sta otroka dobro poznala in vedela, da je bolje, če ga ne ogovarjata. Dizma je molče zajemal, pred očmi so se mu vrstile slike z lepaka. Prikrito je škilil na očeta, rad bi bil omenil, da je napovedan cirkus, kakršnega mogoče še ni bilo. Ni se drzil, očetovo sršče oko se ni zmenilo za nikogar. Po večerji se je Medja zagledal skozi okno, medtem sta se fanta nemirno presedala, ker sta morala molčati.

«Fice! Da boš jutri doma in priden», je naposled dejal oče in vstal. «Semenj je v Moravčah. Do večera me ne bo.» Govoril je mlajšemu, z očmi pa je pretil starejšemu, Dizmi, katerega ni nikoli ogovoril, kadar je bil slabe volje. Vsi očitki in ukori, ki jih je oče z rahlim glasom napovedoval Ficetu, so bili namenjeni onemu, glavarju drhali za vodo.

Komaj so se vrata v sobo zaprla, sta pričela fanta poskakovati in si mencati roke od veselja. Dizmi so se iskrile oči, sedaj je vedel, da se bodo drugo jutro lahko potepli, pred nikomer se ne bo treba skrivati. Služkinja molči, oče se vrne šele popoldne. Fice si je tiščal dlani na okrogla lica, da bi se ne zasmel na glas. Velike, črne oči so se verno upirale v starejšega brata, ki ga je od veselja frcal po gladko ostrizeni glavi.

«Misliš, da pojde v cirkus?» — Dizma je prepričevalno zatrjeval bratu: «Še nobenega ni zamudil. Čakaj, da izve. Pojdi spat, da ne bo jezen.» Nerad je Fice ubogal, Dizma pa se je izmuznil na dvorišče in tiho odprl vrata za vodo. Obstal je pred lepakom, medla svetloba je oblivala slike. Fant jih je v duhu oživiljal. Star lev, ki je skakal skozi obroč, je pričel renčati in odpirati gobec.

V tesnih, huzarskih hlačah je stal sredi kletke krotitelj in vžigal z bičem po njem. Dizmi se je krčilo srce. V drugem kotu so se vrstili sloni, pahljali z uhlji in prožili rilce. Spodaj je držal na glavi gospod v fraku, s cilindrom v roki visoko lestev; na zadnji prečki se je na eni nogi in roki razpelo v zrak vitko dekle. Dizma je razložil tresljaje lestve. Doma, na dvorišču so že nosili dolge drogeve na roki, palice na nosu, — ampak tako? Dolgo časa je premišljal to čudežno umetnijo, letelih angelov ni niti opazil. Ko se je ozrl, je bilo za vodo vse tiho, na dvorišču se ni zganila živa duša. Boječe je lezel ob hlevu proti stopnicam. Plašno se je ogledoval, njegovo dovzetno srce je čutilo krog sebe nevidna bitja, o katerih je oče tolikokrat pripovedoval, da se izprehajajo po dvorišču. Po vseh štirih se je plazil po stopnicah, zdelo se mu je, da bo vsak hip segla nevidna roka po nogi ali roki. Šele potem, ko se je krčevito zvil pod odejo, je pričel zopet mirno dihati.

Solnce je oblivalo široki travnik za železnico, kamor so se bosi pripodili. Cirkus je prihajal. V drevoredu so že stali vozovi, v nekaterih so kuhali. Okna so bila zavešena, kuštravi otroci so kričali in se lovili krog voz. Zdaj pa zdaj se je na stopnicah pokazala za silo oblečena ženska. Mala opica se je vrešče umaknila pod strop in pokazala Piku ostre zobe, ko jo je vščencil za rep. Fice je z odprtimi usti občudoval zeleno papigo. Dizma se je vzpel na kolo in buljil skozi slabo zavešeno okno. Sredi voza je stalo mlado dekle in si zaspano urejalo bujne lase. Ker ni vedela, da jo nekdo opazuje, je razpela bele roke, ohlapna srajca je odkrila snežna pleča. Dizmi je zastala sapa, krčevito se je oprijel voza in strmel. Ni se ganil, bele roke so ga omamljale, da se mu je sušilo grlo. Dekle je bilo še očitvidno zaspano, sklenilo je za tilnikom roke in, se ogledovalo. Ko je nagnila glavo, je zagledal Dizma belo obličje in rdeče ustnice. Tisti hip so ga temne oči opazile. Zakričala je, iz voza je planil debelušast človek in pričel vihteti težko gorjačo. Dizma je od presenečenja padel vznak, se hitro pobral in bežal za drugimi. Frgolinov je kazal še beže debeluhu osle. Ko so se umaknili, so obstopili Dizmo: «Kaj si videl?» — Dizma si je opomogel, toda pred očmi so mu še vedno sijale temne oči in nežne roke, bele kot sneg. Grenka sladkost, ki mu je drhtela v vseh udih ter mu krčila srce, je bila podobna bolečini. Zdelo se mu je, da je videl nekaj, česar živ človek ne sme vedeti. «Nič!» je zakričal in stekel na travnik, kjer so delavci hiteli s postavljanjem šatora. Mladi, zagoreli ljudje so zabijali železne droge. Po rokah in prsih so bili tetovirani z različnimi podobami kač, ženskih glav, celo konja je imel nekdo vrezanega v kožo. Kričali so v tujem jeziku, mišičaste roke so bile mastne in so se svetile v solncu. Med njimi se je sprehajal visok človek s pasjim bičem v orokavičenih rokah.

«To je direktor!» je važno pripomnil Pik. Ko je zagledal otroke, kako prodajajo zijala, jih je poklical k sebi. Pokroviteljsko je potrepljal Dizmo in Pika po rami in jim pokazal, da bi pomagali. Ponosni, da uživajo posebno gospodarjevo zaupanje, so priskočili k delavcem. Ni jim bilo mar, da so jih krepki udarci na železo elektrizirali do kosti. Kmalu je Fice prejel pošteno zaušnico in se je cemeril ob kostanju. Delavci so zabili droge, vrvenje in kričanje je naraščalo. Rezka gospodarjeva povelja so usmerjala delo. Dva visoka jambora sta se počasi dvigala, šator se je razpenjal.

Medtem sta se skozi drevored pribizala dva veličastna slona. Na hrbtu sta nosila priganjače, z rilci porivala težke vozove, iz katerih se je oglašalo razsrjeno renčanje zverjadi. Otroci so zapustili šator in jim drveli naproti. «Levi, tigri», je kričal Pik. Iz zaprtih voz se je širil smrad. Ozračje v drevoredu se je izpremenilo. Za prvimi vozovi so gonili mlajše slone, med njimi je bil črni afrikanski najživahnejši. Otroci so glasno občudovali njegove žlahtne okle, in ker sta pazila nanj dva priganjača, ga je domišljija ustvarjala za junaka med sloni. Pripeljali so mršave dromedarje, za njimi žirafi, ki sta vrteli majhni glavici visoko med kronami košatih kostanjev. Lepi in stasiti konji so hrzali pred vozovi, v katerih so vreščale opice, lajali šakali, nemirno stopicali beli medvedje.

Pri vozeh so se pojavili penzionisti. Ocenjevali so živali, modrovali o cirkusu, pripovedovali zgodbe, ki so jih bogve kdaj brali o divjih zvereh. Otroci so napenjali ušesa in poslušali z odprtimi usti starega penzionista, ki je baje doživel, da je cirkuški lev odgriznil glavo krotitelju. Drugi so se posmehovali, češ, da so te izstradane živali tako pohlevne kot ovčice. Otrokom niso bile všeč take porogljive opazke, oni so hoteli videti grozo, tisto grozo, pred katero jim je zastajalo srce, kadar je kdo pripovedoval o življenju tam v džunglah in na vročem saharskem pesku. Novi svet, ki je zrastel na miroljubnem travniku, jih je tako zamamil, da se jim je zdelo vse čista resnica.

Sprevod se je ustavil. Hlapci so izpregali konje in pripeljali slone, da bi zrinili vozove na določena mesta. Kdor ni imel posla, je izginil pod šatorom, da bi pomagal pri dviganju jamborov.

Dizma se je motovilil pri žirafah, ko mu je nenadno vzkipele hrepenenje, da bi zopet videl blede obličje. Nič ni rekel, le z roko je zakrožil in stekel tja proti vozu. Oblila ga je rdečica, čutil je, da ga je pri srcu zaskalelo. Molče se je naslonil na bližnji kostanj. Tam na vozu je stala ona. Lahna oranžasta obleka ji ni pokrivala kolen, v solncu so bile roke še bolj bele kot zjutraj. Dizmi se je zdelo, da ji žari glorijska nad temnimi lasmi. Gledala je proti šatoru, toda vidno je bilo, da je ne zanima vrvenje. Naslonjena

na ograjo je strmela bogvekam. Dizma se ni ganil, ni dihal, v sladkem drhtenju je povešal roke. Tačas se je pripodil Pik s tovarišijo. Ustavili so se tik pod stopnicami. Dizma je odprl oči. Dekle se ni zmenilo zanje in jim ni privoščilo pogleda, dokler se ni Frgolinov izzivalno razkoračil pred njo ter se zadril, posnemaje tuji jezik: «Koša šinjora?» Dekle je lahko okrenilo glavo in uprlo vanj temne oči. Tako žalostno so blestele te temne oči, da je Dizmo zbolelo pri srcu. Nedvomno jo je Frgolinov hudo užalil. Dizmi se je zdelo, da izraža blede obličje bolešno grenkobo. Nič ni premišljal, planil je izpod kostanja, se zakadil Piku v hrbet ter ga v trenutku podrl na tla. Pik se ni mogel braniti, oni ga je tiščal za vrat, le z nogami je obupno razbijal po tleh. Ko ga je Dizma izpustil, se je ozrl za hip vanjo. Začudeno je opazovala pretepača, nič ni kazalo, da bi bila Dizmi hvaležna. In vendar je bil Dizma tako verno zamaknjen vanjo, da je v domišljiji videl hvaležen smehlaj na ustnicah. Razjarjeni Pik je kričal še na tleh, takrat je dekle že izginilo. Dizma se niti ozrl ni na Pika, kakor brezumen je skakal krog voza, od veselja ni vedel, kaj bi počel, in se zopet kriče zagnal proti šatoru.

Frgolinov je kmalu pozabil na nezgodo in je vneto razlagal Dizmi: «Največji cirkus, kar jih je bilo.» Šator na dva jambora je bil postavljen, ko je zvonilo poldne in so se otroci osuplo spogledali. Fice jim je olajšal vest, češ, saj ni očeta doma.

Hlapci so še napenjali vrvi, gospodar je zadovoljen ogledoval delo in dajal kratka povelja. Ko je zopet postal pri otrocih, jih je prijazno pogledal in ogovoril: «Tri macke, cirkus nic placala.» Frgolinov je zavrtel glavo: «Se razume. Fantje, tri mačke, zastonj v cirkus.» Dizma je žalostno zašepetal Ficetu: «Oče ne pusti.» Fice je povetil glavo. Pik se jima je rogal: «Pinkeljčka. Meni mati nič ne reče.» Dizmo je poparilo, prejšnja samozavest ga je minila. Še enkrat se je ozrl tja proti šatoru, kakor bi se sramoval pred njo, da mora biti pokoren očetovi zapovedi. Z rahlo žalostjo je odhajal proti domu, ko je že davno minilo poldne.

Po kosilu so se zopet zbrali na dvorišču. Dizma je bil razposajen, da ni vedel, kaj bi storil. Kakor hitro je zaprl oči, so se mu prikazale bele roke. Iz solčnih žarkov je sijalo zamišljeno obličje v taki nadnaravni lepoti, da ga je večkrat stisnilo v prsih. Pod stopnicami sede je snoval početja. Ko je videl, da se Fice, Pik in Linče, pretegujejo pod orehom, se mu je rodila misel.

«Fantje, naredimo cirkus!» V hipu so bili vsi pokonci in poslušali nasvete. Fice je moral začrtati na dvorišču velik krog. Pik je vzel bič in stopil v sredo. Medtem ko je Linče izvajal overturo na glavniku, se je podal Dizma v hlev, da bi pripeljal miroljub-

nega Prama na dvorišče. Konj je stal pri jasliah in se je nerad ločil od krme. Toda Dizma ga je vlekel neizprosno za sabo. Pram ni bil vzgojen za cirkus, zato je stal pohlevno pred krogom in čakal, kaj se zgodi. Dizma je postavil kozo, da bi se vzpel na konja. V naglici si je napravil stremena iz vrvi in se skobacal na hrbet. Konj se ni premaknil, le začudeno se je oziral. Dizma je kričal navodila za predstavo. Fice se je moral postaviti v pozor, Pik je pokal z bičem, Linče je sviral ognjevito koračnico. Toda Pram se ni ganil, ker ni razumel, kaj nameravajo z njim. Dizma je priganjal, vse zaman. Spustil se je s konja in skočil v drvarnico. Pajdaši niso videli, da si je privil na pete bodičaste, žične ostroge. Smehljaje se je zopet povzpel na konja ter zapovedal minutni molk. Nato je Linče udaril koračnico. Dizma se je zravnal, se vzpel v stremenih in krepko dregnil Prama v trebuh. Fantje se še niso zavedeli, ko je že ležal Dizma na tleh, kredasto bled. Tiščal se je za trebuh, solze so mu silile v oči, konj pa se je mirno okrenil in zavil v hlev. Prepozno. Tačas se je pojavil na hodniku stari Medja in trenutno pregledal, kaj se vrši na dvorišču. Fice ga je prvi ugledal. Izvil se mu je prestrašen krik: oče!, kar je pomenilo, reši se, kdor se more. Pik se je zavihtel čez plot, Linče je zbežal v drvarnico, Dizma se je s težavo pobiral. Težki koraki po stopnicah, Fice se je boječe stisnil v kot in s strahom opazoval, kako je oče zgrabil Dizmo za vrat ter ga dvignil kot pero. Nato se je zgoraj na zadnji stopnici vdano zvil v klopčič in trepetaje poslušal hlipajoči jok, ki se je skozi sobe in kuhinjo razlegal po dvorišču. (Konec prih.)

J E S E N S K E T E R C I N E

A N T O N O C V I R K

Kako so prazni dnevi — brez ihtenja
vetrov, le včasih od nekod glasneje
prevzame drevje tajen šum drhtenja.

Na mesto pada dež in na aleje,
neslišno kakor bi se bal zbuditi
srca. — Le včasih solnce se nasmeje.

Ponoči pozno slišim ure biti.
Na tlaku se zbudi korak samotni.
Kdo v dežju mora sam sedaj hoditi?

Na licu čutim sna dotik slaboten,
šepet poslušam v sanjah ust neznanih
in slutim le besed pomen begoten.

Nemir skrivnost noči je neprespanih,
vse v meni čaka jutranje svetlobe
in še pozabe misli neiskanih.

V jesenskem jutru polno je tegobe.
Izmika vse se, vse beži v temino
iskanj. — Še v slasti je okus grenkobe.

Premišljam gózdov in voda tišino.
Grem mimo njih, ne vem, čemu molčijo.
Stvari bi bistva rad dojel globino.

In dneve štejem, ki tako bežijo,
doživel rad bi vso skrivnost večera,
pa ure nenehaje v noč hitijo.

Dež pada nad življenjem, ki umira.

N O V O M E S T O

M I R A N J A R C

II.

Julijska prigrevica pali žalostno zemljo. Slepo sonce. Nemi travniki. Gluha polja. Nihče več ne zapoje. Nihče več ne prisluhne šepetu bilk in trav. Merijo, tehtajo, gledajo na uro. O, tam za goró škrjančki pojó. Za deveto goró in samo v šolski pesmarici. Za goro zdaj ropočejo mlini, kamor se vtihotaplajo meščani po moko, ki jo skrivaj zamenjavajo za tobak. Gozdič je že zelen in za zelenim gozdičem se skriva koča mutastega čevljarja, ki ni še nikoli v življenju toliko zaslužil kot zdaj, ko je ostal v mestu le en sam čevljar še. Ljudem na polju se kar nič ne mudi. Da bi žetvena dela še in še trajala, — kakor hitro bodo končana, bodo črnovojniki vpoklicani. Še so tiste hišice ob cesarski cesti iz narodne pesmi, pa veselih furmanov ni več. Nekoč so peli: Pojdem na Štajersko, gledat, kaj delajo — zdaj so odšli gledat Lebring, Judenburg, Admont, ali nazaj jih ni, morda jih nikoli več ne bo. Danica blešči, pa ga vendar še ni — se je v tihi bolesti nekoč iztožilo varano hrepenenje. Hrepenenje! O, kako sveta je bila tista bolečina, ki je dala človeku, da je našel zanjo to besedo! Bolečina večnosti! Večnost pa so razkosalji v urnik. Z ukazi in povelji so jo odpravili. In človek se je vdal. In človek pozablja hrepeneti, samo da se reši poblaznenja. Ali zato sijejo pod noč oči zversko. Neutešena strast pali. Zaman so čakale žene mesece in mesece in leta. Morda pa res ne bo nikogar več nazaj. Morda so nas doma

pozabili. S takimi mislimi opravičujejo skušnjave izneverjenja. Dozorela dekleta se vročično smehljajo fantkom, ki hodijo še v šolo. Samo telo še velja. Duša umira. Naj umre. Duša je razkošje, razkošje pa ni več času primerno. In ostalo je golo telo kot v pradobi jamskih ljudi. Telo kriči in se vije, ranjeno krvavi, v bolni strasti drhteče. Iz telesa je žeja in glad. Strast in slast, rojstvo, objem in smrt. Nekoč je bilo vse to globoka skrivnost, blazneli so nad to skrivnostjo, ubijali se ali pa bežali v puščave. Danes je vse razodeto. Ni več to skrivnost noči. Vsaka stvar ima svoj namen, ne po tajni volji, temveč po človeški, kajti človek je kralj stvarstva. Drevo zraste v svoj vrh zato, da ga posekajo in razžagajo. Živali se morajo ploditi, ker jih potrebuje človek za delo in hrano. In tudi človek ni samemu sebi namen. Rodi se za vojaka, ki bo služil državi. Država je vse, država je bog. Najveličastnejši trenutek v življenju c. kr. podanika je umreti za državo. Tehnika je izumila prvovrstna sredstva, kakor strojnice, topove, pline, ki omogočajo čim hitrejšo spojitve z materjo zemljo. Najbolj častna smrt je herojska. Oznanjajo jo tako: padel je na polju slave — junaške smrti je umrl — častna smrt ga je doletela — za cesarja in domovino je padel. Potem slede imena. Ivan Marjetič z Grma, Lojze Kastelic iz Bršlina, Franc Intihar iz Smolenje vasi, Emil Murgelj iz Uršnih sel — toda ta imena niso več važna. Miliijone je imen. V njih znamenju lijó solze mater in žena in deklet in otrok. Zato imena motijo tisto samogibno redovitost moderne vojskujoče se države. Vse za vero, dom, cesarja. Naš cesar mi je vedno ljub, na Dunaju živi — pojo otroci v šoli. Lepo jih učijo in lepo znajo peti. Kako veličasten je neki Dunaj, kaj šele cesar! Biti vojak! S puško, s sabljo, z granatami. Stojiš v vrsti in čakaš povelja. Pa ker imaš človeške slabosti, te zamami morda ptiček na vejici ali pa sončni žarek, ki trepeče na listu, in spomniš se nekih davnih zarij nad vasjo. Morda imaš v tem trenutku zelo neprimeren, v nekem smislu celo nespodoben izraz, kajti nenadoma zarohni narednik divje: «Was gaffen Sie da, Sie Idiot!»

*

Sošolci so se brez hrupa razšli. Bohorič je ostal čez poletje sam, brez prijateljev. Še nikoli ni tako brezbrizno sprejel počitnic, kot letos. Čeprav je bil sedaj prost šole, ki mu je bila vse leto v muko, ga je vendar kar z žalostjo navdala misel, da bo sedaj dva meseca živel osamljen in da ni zanj nobenega sredstva, ki bi ga dramilo in dražilo iz trudne, vedno se ponavljajoče enormnosti vseh teh dni brez presenečenj. Če je gledal ljudi okrog sebe, je opazil, da so se vsi kljub godrnjanju vendarle vdali in

životarili in se še celo nekam sprijaznili z usodo. Da more človek tako brez upora in odpora sprejeti največje ponižanje: nasilno zatajitev samega sebe! Kakor da jih zdaj zanima samo še aprovizacija. Posebna novost jim je grmenje topov s soške fronte. Pod kostanji nad predorom se ustavljajo in prisluškujejo: upokojenci, uradniki, pa tudi vojaški dopustniki. Med njimi se razvijejo že kar strokovni pogovori o topovih in izstrelkih. Nekateri, s prebujno domišljijo in izvedeniško bahavostjo, uživajo v tem, da razlagajo vrste izstrelkov, ki jih baje ločijo po razpokih celo iz te razdalje. Vedno bolj sliči posameznik posamezniku. Vsi se komaj opazno in počasi entijo v neko sivo brezobličnost. Kmalu ne boš več ločil profesorja, ki se je nekoč željno poglobljajal v Kantovo «Kritiko čiste pameti», od čevljarja, kateremu je delil vzgojo in pouk mojster s palico in pestjo. Aprovizacija jih je vse zblížala. Tedaj vendar ni tolike razlike med ljudmi. Biti posameznik, biti enkrat, svojski: to je domišljjava sanja, ki je varljivo blestela nad temeljem družbe vse dotlej, dokler se ni temelj zrahljal. Že prodira novi nazor. Ukloniti se je treba. Zatajiti se, osebno umreti. Kadar je naval v dolgi vrsti čakajočih pred prodajalno, kjer razprodajajo novo, skromno zalogo živil, tedaj se samo z zvijačnostjo ali pa s pestjo preriješ v ospredje, sicer se vrneš praznih rok. Nekdanje predpravice izobražencev izgube svojo moč v množici. Vse to je začel Bohorič poskušati. Stisnjenih ustnic in brezizraznega pogleda je moral doživljati posmeh ulice svojemu nekdanj tako bogatemu notranjemu življenju, ki ga je, še preden se je moglo razviti, pretela zatreti sirova sila. Vsak najmanjši povod: smeh, grda opazka iz tolpe, ciničen ukaz reditelja, ga je ranil v najskritejše življenje njegove duševnosti, kjer je bila shranjena lepa dediščina njegove vzgoje in njegovega čistega prizadevanja. Nemiren je nosil v sebi občutek tujstva in brezdomstva. Ne samo, da je izgubljal vero v ljudi in družbo, kakor si jo je bil v podzavesti ustvaril po zakonitosti lepotnega stremljenja, celo nad svojim domom je začel dvomiti. Doma je bilo že cele mesece tako pusto in brez vsebine. Njegov mlajši brat je bolehal že več tednov, oče se je vračal pozno iz pisarne in skrb za življenje je bil še edini predmet pogovora med starši. Njegova mati, vajena udobnega meščanskega življenja, se je začela predajati vedno temnejši nezadovoljnosti, prehajajoči že v melanholijo. Zaman je skušal Danijel izsiliti s svojo besedo doma ravnovesje, saj sam ni več veroval v svet v sebi, saj si je sam že v srcu priznal, da je razpoloženje odvisno od gmotnih razmer. Iskal je pozabe, v kateri bi utonil ves nesmisel, ki mu ga je pokazal razum. Za «Dolenjske novice» je prevajal iz nemških dnevnikov članke in listke, da je lahko hodil v okolico in se ustavljal v krč-

mah. Tu se je sešel z različnim svetom. V pogovorih s kmeti in potniki se je bil še bolj utrdil v svojem žalostnem spoznanju. Samo da ne bi bil sam, je iskal ljudi in ni izbiral. Ko je zvedel, da se pripravlja romarska družba na Gorjance, se je pridružil, čeprav se je moral smejati namenu tega romanja, ki se je zaključilo v cerkvi pri sv. Jeri s službo božjo za srečno zmago zavaznikov in časten mir. V senci stoletnih dreves, na obronku pregrete jase, se je družba razživela še pred poldnem. V poznih popoldanskih urah pa so se že vsi pobratili. Bohorič se je truden umaknil veseljakom in legel pod grm. Nejasne so mu misli in bežne. Na obzorju, nad daljnimi gorami, pod katerimi se stiska neznatno Novo mesto, so zleknjeni oblaki v snežnih kopicah, soparica se zgoščuje, domišljija se razvema. Kako živa so danes dekleta! Vsa so vročično razgreta. Do ramen so jim gole roke, ki se lokavo nastavljajo in branijo obenem. Od sena puhti rezek, dražljiv vonj. Rdeče je vino, rdeča je kri in rdeče sije razigranost v očeh. Vpijejo, pojo. Izmišljajo si igre. Po gozdu šeleste koraki, vrše šepeti, odjekajo vzkliki. Kar nenadoma obkroži Bohoriča vesela trojica: dve dekleti iz vasi in starejši dijak Tine Logar. Ne dajo miru, z njimi mora. Logar je močan, črn fant, prekanjen pa še bolj. Izviti se je znal celo od vojakov, kjer so ga obdržali komaj nekaj mesecev, toliko da je pregledal ves cirkus in se usposobil za strastnega pacifističnega agitatorja. Ali v tej uri ob črnooki Kati in plavalasi Reziki mu ni za vesoljno bratstvo med narodi, ampak za Gluho lozo v Gorjancih.

«Povej, Bohorič, ali je, ali je ni — Gluhe loze? Rezika mi kar noče verjeti.»

«Je. Pa da še niste čuli o njej? Čudne reči se gode tam. Začarana je. To bi bilo nekaj za vas!»

«Čuješ?» se razveseli Logar. «Bohorič ve. Ampak sama je ne najdeš. To je hosta v globočini, kamor ne seže ne glas ne zvon. Samo vsakih sto let na sveti večer se oglasi pozvanjanje od tam, kamor pridejo samo mrtvi. Ali midva prideva živa tja in ptico Zlatoperko bova poslušala.»

Hladne so te šume gorjanske. Bukve — hrasti, bukve — hrasti. Šepet, šuštenje, pokanje vej. Vse: veličasten mir brezčasja in brezkončnosti. Četvorica se speši po gozdni poti, zdaj navkreber, zdaj navzdol. Vsi so sončne volje, glasni in iznajdljivi v besedah. Vsak predmet jim vžge domislico, ki jim štirikratno odmeva in utone že v drugi, še bolj rezki in iskreci se. Iščejo hostnika-volkodlaka, strašijo se s pogreznjenim mostom, obe-tajo si čudežev na kresno noč, pripovedujejo si o velikem jezeru, ki ga človeško oko še ni videlo. Razvneti se šaliyo, kako se ne bi, saj so se napili studenčnice iz Gospodične, ki je nekoč po-

mladila celo staro grajsko gospo iz Mehovega, tako jo je pomladila, da žlahtne gospe ni niti lastni mož več spoznal.

Ko pa se je nagnila noč, je utihnila svetla beseda in na slednjem obrazu se je javila bojazen, ki se je bila čez dan skrila v srce. V krčmi pri Logarjevih se je Tine ves razvnel, pa ne več ob pravljici o ptici Zlatoperki, marveč ob silni sanji, kako se bodo Antikristovi učenci, ki se zbirajo v Gluhi lozi, dvignili, razkropili se po svetu in se zmaščevali za vse krivice, ki jih mora pretrpeti človeštvo. Govoril je v samih podobah, kako se bo žrelo Gorjancev odprlo in bo gora bruhala ogenj in žveplo na ves svet. Najdrobnejše doživlja je iz Lebringa, iz Judenburga in iz Admonta je pripovedoval nazorno in z gnevom in razpaljal kmetom srd na krivičnike. V gnevu in v vinu se sprošča zadržani upor. Bohorič se druži z vsemi. Sebe čuti samo v trenutkih, kadar se razklene veriga skupnega opoja, ki jih vse omreža. Takrat se ga polasti težka žalost, ki veje iz vseh teh ljudi. Ni vina, ki bi moglo popolnoma opojiti strah pred brezdomstvom srca. Meglijo se mu misli, duši ga. Vstane, da bi stopil na svež zrak. V glavi se mu vrti. Zdi se mu, da je nekdo v kotu zaklical. Vidi, kako se je Tine sklonil nad neznancem in razburjeno vzkliknil: «Kaj, Cvelbar je padel? Jože Cvelbar?!» Okrog zlovestnika se gneto in sprašujejo, Bohorič se vrne k njim. Posluša in spominska podoba se mu razcvete kakor v snu: tretješolec Bohorič hiti v šolo. Mimo njega je naglo zavil visok, mlad človek, gostih črnih las, z bohemsko ovratnico — osmošolec Cvelbar. Dijaki vedo o njem, da je pesnik. Tudi slikar je. Včasih ga obkroža kup radoznalcev, ko slika pokrajino pod kapiteljskim hribom. Vsi ga gledajo spoštljivo. Temne oči ima. Žalost sije iz njih, pa tudi otroška mehkoča, čudenje, strah in radost. Tine pripoveduje bridko storijo doljenjskega študenta ...

Bohorič ne more več obstati. Spet vstane in stopi na prag. Ozira se po temni veži, ki po njej begajo rdeči odsviti z ognjišča. Čuti se kakor v oklepu. Izviharil bi se, vrgel bi se v ples do onemoglosti, samo da bi se sprostil. Tedaj se zave, da prav za prav že ves čas opazuje žensko tik ognjišča. Bosonoga dekla se sklanja nad kupom drv. Vsa je kipeča, skoro odurna v svoji moči. Mimo nje stopi pijanec in se je s predrzno kretnjo dotakne. Odpodila ga je s sirovo psovko. Tudi v glasu ji je vztrepetala živalska slà. Poznalo se ji je, da je pila. V Bohoriču je zakipela strast. Stopil je naravnost k nji in jo objel. Pritajeno je kriknila in se mu skušala izviti. Spodrsnilo mu je in se je je oprijel. Tudi ona se ga je oklenila. Tedaj pa ju je prestrašil fantič, ki je pritekkel mimo. Bohorič se je umaknil pred hišo. Razpaljena kri mu duši grozo domotožja po nekem daljnem sanjskem svetu, ki še spomin

ne sme več vedeti zanj. Razgleduje se okrog sebe. Trata pred hišo je oblita z zamolklo mesečino. Nad črnimi gozdovi raste luna, ki jo obdaja žolt obstret. Nad vso dolino leži turobna tišina.

Bohorič se je vrgel na kup sena. Zmedene slike se mu pode kot bolniku. Polašča se ga težak spanec... Vidi pesnika Cvelbarja. Zamišljen je zavil mimo njega in ga ošinil z žalostnim pogledom. Kakor da se je zdramila vest. Vidi žensko, ki se sklana nad kupom drv. Nastavlja se mu, trudno ga vabi k sebi. V popoldanski prigravici vrh Gorjancev se skrivajo pari po gozdu. Kako samotna je ta dolina. Krvavo sije mesec nad osamelo zemljo.

*

Enaindvajsetletni kadetni aspirant Jože Cvelbar umira v brigadnem sanitetnem zavodu nekje v južni Tirolski. Ranjeno telo gori v noč štirih sten ogromne dvorane. Vseokrog vzdihujejo in ihtijo telesa. Nad požarom plešejo spomini poslednji pripev romanju duše v onkraj.

«Ni je luči, ni jih zakladov,
ni je sreče zlate...
Štiriperesna hrani zaklad,
sladek spomin, Dolenjska, nate.»

Samo miru, miru, miru... Roka, ki usiha, je nekoč v dnevnik pisala: «konec bo tega trpljenja in vrnem se domov na Dolenjsko. V začetku pomladi bo, pa ostanem doma vso pomlad, v svobodi preživim še enkrat vse življenje, od prve vijolice preko cvetja, plojenja, zorenja in dozorevanja. Ko pospravijo plodove pod streho, porečem adijo in odidem z veselim srcem z doma v svoj pravi dom...»

Reži se obraz, grdi, zabuhli, rdeči obraz nemškega častnika: «Marsch, Hund, Sie Idiot!» Saj to ni več Krückenberger, že se valé sive čete, vedno več jih je, vse do obzorja so že napolnile zemljo. Pijani so, kriče, plešejo, vriskajo. Živi mrlič. Cele maršbataljone opojenih gonijo na morišče...

Suha roka piše: «...križ čez vse. Vse je enako vredno, nevtravno, preteklost in sedanost, za bodočnost pa ne dam več počenega groša. Noben obraz nima več gorkote, le mrzlo svetlobo. Trhel les... Kako je dejal oni tolsti komi v civilu: «Pogini, revščina!» Žalil je človeka, preklel je duha, pa navsezadnje je imel morda kar prav. Samo kdor je zatajil duha, bo oblagodarjen z vsemi zemskimi dobrinami. Srce se ponižuje, srce priznava: «Vem, da bi od mene ne imel nihče kaj prida koristiti, ker jaz sem človek, ki ni vreden, da po svetu gleda, da sije solnce nanj...»

Bolnica v Lienzu. Kdaj je neki to bilo? Skozi visoka okna je sijalo večerno solnce. Sestra Rozalija je imela tako lepe črne oči. K postelji je pristopil gospod mastnih lic, polnih žepov, Slovenec. Kako se ne bi domačega človeka na tujem razveselil? In razprede se pogovor.

«Tako, na akademijo hočete iti?»

«Seveda...»

«Na slikarsko akademijo? O, mladi fant! Da bo?»

«Mora biti!»

«Pojdite, pojdite! Zakaj neki ste si izvolili ta posel, ko vendar tako malo nese? Slikarji so vsi berači ali pa pijanci. Bi rajši kaj drugega. Moj Bog, koliko bo potov po vojni prostih in debelega zaslužka. Debelega, mastnega zaslužka, vam pravim. Kdo se bo menil za umetnost! Pamet, prijatelj, pamet.»

Bolni dijak gleda in posluša. Kaj ga varajo oči? Ušesa? Tako govori Slovenec? Debel je, tolst, kot zaslužek, ki ga obljublja. Slovenec, Nmec, vseeno. V tem so si vsi enaki. Srce se zapre. Kriknilo bi, pa kam, komu? In siknejo samo jedke besede: «Naše svinje doma so trikrat na dan site, vem, pa ne jedo nikoli z žlico». Ne vpijte, prosim vas. Podprite strop, ki se že nagiba. Ves črn se nagiba. In stene se tesnijo. Zadušilo me bo. Dajte zraka, zraka! Že se širijo jelovi gozdi. Z drobnim peskom posute stezice vodijo skozi. Na klopice z naslonjali iz brezovih palic posedajo častniki in dekleta, ki se jim ponujajo. Skrito jezerce sanja v mesečini. Skozi park se vidijo razkošne vile. Navaden zemljan nima dostopa vanje. Dom so vojnih liferantov in njihovih priležnic.

«Za moje dolenjsko srce je vsa ta lepota smrdeč kup gnoja. Jaz sem skozi in skozi Dolenjec.» Gre po stezici in gleda dečka, ki je zalučal kamen v zrak. Gleda za kamenom, kako je v višini za trenutek obstal in spet omahnil nazaj. Pretrese ga v srce. Ne more in ne more pozabiti te slike. Mnogo mesecev pozneje zapiše v svoj dnevnik: «Kamen, ki ga zaženeš kvišku, ne more obviseti pod nebom.»

Vse se megli. Nekje pojo slavčki. K steni so prileteli. Odkdaj gnezdiyo slavčki na steni? Pojo kakor sredi dolenjske noči. Vsa v mesečini sniva Kostanjevica. Čudežno vonjijo rožni grmi. Čudežno vonji kadilo. Saj to je velika maša v nomoveški frančiškanski cerkvi. Organist Hladnik se smehlja ves zamaknjen v bučanje svojih orgel. Tisoči in tisoči se zbirajo v sprevod. Cerkev se je razmahnila na vse štiri strani neba. Ni več oltarja. Tam sije veliko sonce, kakor ogromna monštranca izseva bel ogenj na zemljo in romarji gredo, psalme pojoč, k soncu. Zdaj je vse jasno: gredo k Lepi Vidi, ki so jo zaman klicali vse življenje,

ponižani in preganjani, teptani, varani, prezirani... Kaj vendar pojo? Niso psalmi. Iz zategle monotone melodije se izloči en sam glas, tih kot šepet, pa ga vendar čutijo vsi v dno srca.

Fant je videl rožo čudotvorno,
videl jo je v sanjah, daljnožarko,
zdramil se je in je šel na pot...

Tako je odšel na poslednjo pot dolenski študent.

*

Bohorič gleda začudeno okrog sebe. Spal je. Pozna je noč. Ob njem stoji ženska, ki jo je bil klical v blodni sanji. Mane si oči in nemo sprašuje. Ženska stoji v črni senci. Nikogar ni v bližini. Iz dalje se čuje samotni lajež. Zdaj je sam s to prikaznijo iz grdih sanj. Samo ta ženska je resnična. Grda je, obilna. Roke si upira v boke. Bohorič vstaja z ležišča kot mesečen.

«No, fant?»

«?»

Zmedeno mu pripoveduje. Hlapec jo je zapustil. Pijanci jo zalezujejo. Ta fant pa jo je v veži objel tako neizkušeno mlado, da jo je kar zapeklo od veselja. Dekle ga grize s strastnim pogledom in se, težko dihajoča, prestopa pred njim. Bohoriču se studi. Ali taka noč se ne vrne več kmalu. Saj je vse pogašeno za deveto goro sanj: Nataša in pesem in vera v lepoto. In resnica je samo ta dekla pred njim, ki ga vabi in čaka...

«Ženska», se zave Bohorič in jo zgrabi za močno roko. In ona ga vodi kot mesečnika v noč proti skednju.

III.

Vse hiše so v zastavah. Trg pred Kapiteljsko cerkvijo je poln meščanov. Pravkar se je končala slovesna maša zahvalnica, ker je njegovo apostolsko Veličanstvo dočakalo šestinosemdesetletni rojstni dan. Ob obzidju se tesné gruče radovednežev. Med njimi stoji tudi Bohorič, ki se je zmenil z Zorcem za sestanek. Poleg njega piše opazke stari poročevalec «Dolenskih novic». Bohorič mu s posmehljivimi pripombami pomaga naštevati izbrance, ki se razhajajo pred cerkvijo.

«...zastopniki vseh c. kr. civilnih oblasti, c. kr. orožniki, prostovoljni strelci, ves oficirski zbor, štabni zdravnik, poveljnik rezervne bolnice dr. T. Roth, dr. Ernst Balkany, poročnik Varias, vsi trije z viteškim križcem Franc Jožefovega reda, zastopniki uniformirane meščanske garde in veteranskega društva, požarna bramba, zastopniki trgovcev in beguncev...» Vsi se klanjajo drug drugemu dostojanstveno in slavnostno. Prezirno se ozirajo po

hlastajoči množici. V trenutku, ko se je cesarsko-kraljevi okrajni glavar, vladni svetnik gospod baron Rechbach, okrenil k polkovniku pl. Pöllu Föhrenauu, je h gospodoma prišepal neobičajen človek: pustno našemljen, s pisanimi trakovi na raztrgani vojaški kapi, opasan z leseno sabljo in z lesenimi kolajnami na zelenem, ogoljenem suknjiču, tridesetleten bebec, umazan, zmrušen, z rdečkasto brado — to je bil Andrejc, o katerem si je vse mesto pravilo, da je nezakonski sin graščaka pl. Langenfelsa, ki je ta hip stal v bližini gospoda glavarja.

Bebec Andrejc je vojaško pozdravil in na vso moč zavpil: «Živela Avstrija! Živel cesar! Zdaj pa stopimo vsi skupaj na cesarsko kosilo h Kokliču.»

Množica je bruhnila v smeh. Iz ozadja se je začulo ploskanje. Gospodje v cilindrih in z odlikovanji so okameneli. Ž njimi vred je okamenel tudi bebec Andrejc. Čar uniform in pontifikalne maše je bil hudo oskrunjen. Komaj so priklicali stražnika, ki je skušal odvesti nerodneža. Toda šepavi norec se je začel upirati. «Jaz sem grajski,» je vpil, «v kočiji me morate peljati na cesarsko pojedino.» Ob smehu in ploskanju množice ga je stražnik odvedel.

«Sijajno,» je vzkliknil Bohorič, «to, dragi urednik, morate popisati v 'Novicah'!» Ali užaljeni poročevalec ni utegnil posvariti Bohoriča, ki je bil med tem že ugledal Zorca. «Si videl, kaj?» se je Zorec hihital in prerival z Bohoričem skozi gnečo. «To je treščilo kot bomba med ljudi. Ali pa veš, da sem jaz izrežiral to igro? Toliko časa sem nagovarjal Andrejca, da se je res ojunčil. S takimi prizori osmešiš vse take ceremonije in njih malike.»

Bohorič je bil zavzet nad Zorčevo pustolovščino. «Samo da si prišel, samo da si prišel,» je vzklikal. Zdaj mu je bil Zorec živo potreben. Na potu v mesto sta srečavala same praznične ljudi, ki so bili veseli že samo cesarskih zastav, samo, da so si s samoprevaro priklicali za nekaj ur razkošje brezskrbnosti in predvojnih časov.

«Veš, Zorec, vse iluzije sem izgubil,» je spregovoril Bohorič. «Vse do zadnje. In sedaj se zapišem, če hočeš, v kakršenkoli krožek, samo da bo borben. Zato sva se našla. Morala sva se najti.» Na dolgo in široko mu je pripovedoval o praznoti svojih počitnic vse do zadnjega izleta na Gorjance.

«Kaj boš sanjal v teh časih. Ali ne čutiš, da se je ozračje zgostilo za nevihto? Še revolucijo bomo dočakali. Vesel bodi, da si spregledal, Bohorič, koliko ti moram povedati. Dežela je že vsa naveličana do obupa. Oblast je že tako slabotna, da zadošča iskrica upora, pa se bo vse zrušilo. Komaj že čakam septembra. Ustanoviti moramo klub jugoslovanskih dijakov. Slišal sem, da

imajo že po drugih mestih podobne tajne krožke.» In obširno je razpredal načrt, ki si ga je bil izmislil v teh tednih. Ustavila sta se pred hotelom, kjer se je zbrala velika množica. «Zdaj, zdaj pridejo...» vrši med gručami. Govoril bo pač kot vsako leto «preblagorodni gospod polkovnik pl. Pöllen Föhrenau, ki je tudi ob drugi podobni priliki v krasnih besedah, polnih navdušenja, izrazil ljubezen in vdanost do cesarja in presvetle vladarske rodbine . . .» Stražnik odriva ljudi, med katere sta se pomešala Bohorič in Zorec. Na dvorišču se gnetó goriški begunci, ki so pravkar pripotovali. Bedni ljudje s košarami, kovčegi, zaboji, žene, splašeni, jokajoči otroci, onemogli možje. Vsevprek prerivanje in vpitje. Ves iz sebe prihiti po dvorišču gospodar: «Kakšen nered! Kaj poreko visoki gospodje, če ugledajo ta Babilon!»

Zorec se vede izzivalno in namenoma večja zmedo. Tedaj ga prekine Bohorič.

«Za božjo voljo, Zorec, poglej tega človeka!»

Pri prizidku kraj stopnic, vodečih v klet, je stal nad zabojem s smetmi in odpadki živil iznemogel mršav mlad človek v raztrgani obleki. Od komolcev so mu visele pisane krpe. Bosonog je stal v luži pomij. Z roko je stikal po kosteh in odrezkih, ki jih je bil pravkar ovohal pes. Bohoriča je pogled na tega sestradanca globoko presunil. Ta hip pa je stopil k neznanču krčmar in ga razljučeno sunil v bok: «Spravi se s poti, vagabund! Kakšna sramota! Kaj poreko gostje, če vidijo to nesnago!»

Neznanec se je opotekel, se komaj obdržal v ravnotežju ter se prestrašeno ozrl v zalitega gostilničarja. Zdaj mu je videl Bohorič v obraz: iz globokih votlin so gledale velike, temne oči tako pretresljivo, da bi se razjokal. Toda ustnice, ki so se premikale in iskale besed, so ostale neme. Po vsem telesu je trepetal. «Izgubi se odtod, capin», je vnovič zakričal gospodar, kajti v tem hipu se je že začulo drdranje kočij. Množica se je razgnetla v dve struji. Že je prva kočija z vojaškimi predstavniki zavila v naglem diru na dvorišče. Vse se je zgodilo bliskovito hitro. Nekdo se je zagledal v tri zlate zvezde na ovratniku, drugi je občudovaje obvisel s pogledom na sijajnih vrancih, tretji je z gnevom zasekal pogled v sive oči vojaškega zdravnika. Zdajci pa se je začul pretresljiv krik. Konji so se splašeni vzpeli in udarili s kopiti ob tla. Pred njimi je ležal ves okrvavel bosjak, neznanec. Zmeda vsevprek. Klici na pomoč. Kričali so tudi tisti, ki niso vedeli, kaj se je prav za prav zgodilo. Nekaj trenutkov je bila gneča dušljivo tesna. Stara žena je vpila: «Tak odnesite ga vendar, človeka, saj bo umrl!» Spet drugi je klical, naj prineso vode. Visoki gostje v kočiji so odreveneli. Bohorič se je vzpel na prste in oprt na rame dveh mož videl na tleh skrivljeno telo v mlaki krvi. Glava

je bila ena sama strašna rana. Oči so široko razprte s steklenim pogledom zrle naravnost v ljudi. Iz grozno spačenih ust je lila kri. Bohorič je videl tudi, kako je stari, plemeniti gospod v kočiji mahal z roko, premikal ustnice in lovil dih. Nekje v ozadju je kričal hotelir. Tedaj se je iztrgal iz gneče Zorec in nenadoma zakričal na ves glas: «Morilci, morilci!» Vse se je ozrlo nanj. On pa je kot brezumen vzklikal: «Bojazljivci, vas ni sram? Sestradanega človeka so ubili. Kaj gledate?» Množica se je zdramila. Vse je kričalo. Bohoriču pa je odpovedal glas. Neprestano je videl pred seboj strjeno kepo krvi, osteklenele oči in ohromelega plemiškega starca v kočiji. Gnečo sta presekala dva orožnika. Vsi so utihnili. Samo Zorec se je vzel in poskušal znova kričati. «Tak molči no, kaj izzivaš, saj je bila samo nesreča», ga je zavrnil nekdo. Zorec se je še srditeje pognal kvišku. «Ne. To je zločin. Vse sem videl. Lačen je bil.» Nekateri v ozadju so mu pritrjevali. «Po ušesih ga daj, da bo že tiho», se je oglasil gospod pred njim in res ga je nekdo sunil pod rebra, da je umolknil. Medtem so ponesrečenca naložili na voz, ki je z orožnikoma vred naglo oddrdral.

In Zorec ni postal mučenik. «Po ušesih ga daj.» Pa se tega ni zavedal. Z zanosom je gledal Bohoriča, ko sta se zasopla ustavila sredi trga. Bohorič pa je videl vse to in vse v njem se je razbolelo do dna. Kako težko je razgibati množico! Kako lahko je postati smešen! Kako hudo je, če je človeku šele sedemnajst let!

«Si videl? Pa to je šele začetek», se je zmagoslavno razvnel Zorec.

«Kakšen začetek?»

«Moje poti.»

«Ostudno je na svetu», se je iztrgalo iz Bohoriča in v ta vzklik so se mešale vse te izmaličene podobe, med njimi tudi dijaček, ki sanja o revoluciji in ki ga je kakor neubogljivega otroka ukrotil poljuben človek iz vrst gledalcev.

Vse je samo spomin. Dogodki se odigravajo po neznani zakonitosti. Nekateri so poklicani, drugi žive ob strani. Če nisi poklican, je zaman ves napor.

In poslej zahaja Bohorič vsako popoldne v zapuščeno čitalnico v Slančevi hiši na koncu trga, blizu mostu. Ne bi ločil teh popoldnevov, vsi so eno. Na mizi dnevnik z vedno isto vsebino: ranjenci, ujetniki, zmage, porazi, kruh, kruh, kri, kri. Na stenah pa vise stare slike, ki predstavljajo Bleiweisa, Kosto, Prešerna. In odpira revije in čita in sam ne ve, zakaj mu gre na smeh: «Hebbel: umetnost je vest človeštva. Leonardo da Vinci: Cosa bella mortal passa e non d'arte. Rodin: Za umetnika, ki je vreden tega imena, je v naravi vse lepo. Huysmans: Tako korespondirajo

mehki, jasni toni klarineta z okusom likerja curaçao, lovski rog z whiskyjem, žitno žganje z vijolino. Neprestano ponavljanje globokega «o» označuje monotono žalost duše, ki obupuje. Jaurès: V čem se razlikujemo od živali? Po čutu za lepoto, za simpatijo, za tvorjenje splošnih pojmov in za zedinjevanje.»

«Tedaj se ne razlikujemo od živali», se je v samem sebi nasmehnil Bohorič ob sliki, ki je predstavljala generala Mackensena.

«Kako je vse to nesmiselno», se zave, ko vnovič lista po umetnostni reviji. Ulica se ne briga za to, ulica pa je božji glas.

Vsako popoldne sedi v kotu pri oknu star upokojenec, ki točno ob štirih zadremlje. List mu spolzi iz rok. Nekaj se mora zgoditi, nekaj edinstvenega, nekaj enkratnega, kar bo pretreslo svet. Čudež se mora zgoditi. Mera je polna. Da se bo res zgodilo? Saj se ne bo nič zgodilo. Bleiweis visi na steni, stari upokojenec dremlje. Samo tiktakanje ure je vekovito. Vse je šlo mimo tega starca pri oknu: veseli prijatelji iz dunajskih let, vročične poletne noči, pojoče žene. Sin mu je padel na fronti, hčer mu je odvedel nemški vojak. Vse je samo še prošlost.

Ceste so prazne. Hiše nemijo. Solnce je visoko. Belo razžarjeno pali že tedne in tedne. Po tesnih ulicah se srečavajo vojaki-ranjenici. Oklevajoče drsajo, oprti ob palice, roke jim počivajo v težkih obvezah, glave imajo čez in čez povite. Bogve, kje so njih matere, njih žene, njih dekleta, iz katerega naroda so izšli. Zdaj pa so samo plahi, nebogljeni otroci, ki gledajo bolešno mirno in vdano v svet. O, človek!

In od vsega bo ostal samo spomin.

..

Spet so se vrnilo že v tretjo vojno jesen: Bohorič, Jerman, Barbič, Vrezec, Zorec. Spet je preplavila Krka strugo in se razlila po travnikih. Nebo se temni že vse tedne in obzorje je zastrto od ne nehajočih nalivov. Še bolj so se pogreznili ljudje v svojo zakrknjenost brez veselja, brez žalosti. Stari bobnar Jerom pa, ne meneč se za dež in vihar, hodi po ulicah, ustavlja se na križiščih in razglašuje. Čuden, izmaličen glasnik usode. Z bebastim smehljajem, z režečim se obrazom, kakor da je izven človeškega gorja, oznanja nove odloke in postave. In spet se poslavljajo od svojih domov nanovo pregledani in prebrani črnovojniki letnikov 1866. do 1895. Prihajajo pa begunci, novi ljudje z juga, prestrašeni in izkoreninjeni in po njih dobiva ulica že docela drugo podobo. Sklepajo se nova prijateljstva, nekdanji znanci se odtujujejo drug drugemu, vsakdo živi iz ure v uro, nobena vest se ne zdi več neverjetna. Človek je čudovito gibljivo in trdoživo bitje. Posameznikov-junakov ni več. Vse človeštvo se je zgostilo v enega

samega heroja, ki se noče in noče ukloniti nevidnemu uničevalcu, apokaliptičnemu zlu. Nekoč bo že kako konec, gori v podzavesti upanje. In s tem upanjem žive ljudje sredi razpada, kakor na plesišču ob tretji nočni uri. Kakor v igri s šaljivo pošto presenečajo neprestano novi ukazi o uravnavi prometa, rabi jedilnega olja, petroleja, sladkorja, vse do najbolj fantastičnega predloga nekega nemškega učenjaka, ki je skušal dokazati redilno moč kruha iz slame, ki so ga baje poznali že stari Babilonci. In kakor v večerni družabni igri zabijajo žeblice v lesenega vojnega moža, ki so ga slovesno odkrili pred obokom mestnega rotovža. Zabijajo vanj vsevprek zlate, srebrne in železne žeblice, kakor se spodobi: prošt, glavar, polkovnik, župan in za njimi vsi sloji do najmanjšega šolarčka. Denarne prispevke pošiljajo zakladu usmiljenih sester in njihovega usmiljenja potrebnih častnikov v zaledju, v častniških menzah in v spalnicah zaplenjenih gradov. Vse to pa delajo po izjavi odlokov «iz ljubezni do Boga, do presvitlega cesarja in do bližnjega trpina, kot zahteva sveta vera od nas».

V to trudno evropsko noč pa so se začele širiti neverjetne vesti. Predstavniki vseh skupin v gosposki zbornici na Dunaju so se izrekli za sklicanje državnega zbora, ljudje so pozorno prisluhnili. Potem je preteklo še nekaj tednov do tistega opoldneva, ko je po vsej Evropi odjeknil pok iz samokresa. «21. oktobra je postal ministrski predsednik grof Stürgkh žrtev zavratnega napada v hotelu Meissn & Schadn.» Vsi so se zgenili. Mesto se je odelo v črne zastave. V cerkvah so zvonili in opravljali žalne molitve. Gospa Steinova je sprejela to vest, ko je bila v najbolj vnetem pogovoru s tremi odbornicami Rdečega križa. Vse štiri gospe so kriknile v istem trenutku, zvine roke in za nekaj sekund umolknile. Iz odrevenelosti se je prva prebudila gospa Steinova, ki je povedala, da je tudi ona že obedovala v tem hotelu in zelo jo je mučila radovednost, kakšen je bil neki jedilni list, ki ga je držal v roki ministrski predsednik v trenutku, ko je Adler pomeril nanj. Ta radovednost je prevzela tudi ostale tri gospe, ki so silno ogorčene obsojale atentatorja, ker je napadel svojo žrtev baš pri obedu. Zvečer pa je odvetnik Stein nasvetoval svoji ženi, da bi bilo morda vendarle umestno, zrahljati vezi z nemškimi krogi, kajti kdo ve, če ne bo ta dogodek imel dalekosežnih posledic, tako dalekosežnih, da bo treba, sicer previdno, obnoviti stike z «narodno mislečimi ljudmi».

Dijaki so oživali. Zorec je postal za nekaj ur celo pesnik. Atentatorju Adlerju v spomin je zložil tri strani dolgo odo. Bohorič je ves vzhičen pritekkel k Jermanu, kjer je našel tudi Vrezca. Sproščeni in razvneti so se v pogovoru zamudili vse popoldne in sklenili sklicati sestanek, na katerem bi ustanovili krožek «Pre-

bujenih tovarišev». Izdajali bi leposlovno-kulturnen list, kajti Vrezec je začutil: Široki časi so pred nami.

«V ponedeljek 25. 10. so se zbrali zastopniki vseh strank poslanske zbornice od najzmernejših do najradikalnejših in soglasno zahtevali, naj se nemudoma skliče državni zbor. Zdaj so prvič po treh letih objavili dnevnik s široko razprtimi črkami: «Narodi hrepene po ustavnem življenju, hrepene po tem, da pridejo po svojih poslancih spet do svoje besede v državi...»

In spet je preteklo nekaj tednov. Tedaj pa je udarila v svet silna vest: «21. novembra je izdihnilo njegovo apostolsko Veličanstvo Franc Jožef I.» itd. Država se je zamajala. Zhreščali so temelji. Črno znamenje. Mejnik iz noči v dan. Povsod so govorili samo o veličastnem katafalku in o pogrebem sprevodu. Nekaterim gospem se je storilo tako inako, ker je bil pokojni vladar osebno tak skromen mož. Steinova je vedela povedati celo, da je spil po obedu zmerom samo eno čašo belega vina, dve mali čaši šampanjca in pokadil eno smotko. In vsem je šlo na jok. Kako pa so se tudi vzradostile ob misli na novega vladarja. Obleka cesarice Cite za kronanje v Budimpešti je iz težke bele svile, z zlatom pretkana, po vzorcu ogrske gala-obleke. Novi cesar je v soglasju z zavezniki ponudil predlog za mirovna pogajanja... v zavesti svoje vojaške in gospodarske moči seveda. Ako bi pa kljub tej ponudbi za mir in spravo vojna trajala še dalje, tedaj «slovesno odklanjamo pred človeštvom in zgodovino vsako odgovornost».

In Evropa je šla v tretjo vojno zimo.

(Dalje prih.)

PRAVLJICA O RAJSKI PTICI

DRAMA — MAKSO ŠNUDERL

II.

1.

Vsi štirje sede pri zajtrku, Ivanka sama ob strani. France nervozno prelistava kup časopisov, Tone nejevoljno ogleduje neodprto pošto in prebira naslove. Vsi molče v potlačenem in mračnem vzdušju. France naglo pobere svoj kup in odide. Tone gleda za njim, skomigne z rameni in odide s pošto na drugo stran. Ivanka je pazno zasledovala enega in drugega, vzdihne in skloni glavo.

B r e d a (*nervozno, besno preseka molk*). Odločitve še vedno ni, da bi človek že vedel, kaj naj stori. Sramota pa med tem pljuska ob nas ko morje!

- I v a n k a. Sramota! Srca je raztrgalo, življenje je vrglo iz tira!
Ti pa vidiš le sramoto!
- B r e d a. Njo najhujše čutim, njo povsod vidim! Drugo naj vsak uredi po svoje!
- I v a n k a. Tistega, ki je hišo zažgal, peče, ker so ga zalotili; za pogorelce mu ni mar.
- B r e d a. Ali sem mar jaz zažgala? Ali nisem sama pogorelec? Ali sem jaz kriva, da se je vrnil?
- I v a n k a. Blazna si! Ali je v tem krivda? To je brez uma!
- B r e d a. Odkod vse to, ako ni krivde nikjer?
- I v a n k a. Je krivda. A ne v Francetovem povratku. Naravno je, da se je vrnil. — V tebi je!
- B r e d a. Kdo od naju je brez uma!
- I v a n k a. Ko je brat odšel, ti je bilo od žalosti umreti. Ob vesti o njegovi smrti si bila bolj strta ko jaz. Ali si zrasla druga? Ali si zna človek iz srca izrvati, kar mu ni všeč? Zakaj ti si iz gredice izpulila rastlino in nasadila novo, kar vse hkratu.
- B r e d a. Ali je mar v tem krivda?
- I v a n k a. V tem ni bilo duše. Da si prisluhnila srcu, bi bila storila drugače. Poročila si se, da bi bila omožena! Šla si za poulično množico, ki te je potegnila v svoj tok. Ta tok te sedaj zanaša! Zato te boli sodba množice: sramota!
- B r e d a. Saj ne pomisliš, kaj govoriš! Mrliču na ljubo naj bi šla v samostan? (*Strastno.*) Življenje mi kipi po žilah ... zakaj bi ga zatajevala? Zakaj bi se starala v skrbeh? (*Se pretegne.*) Moža ... moža ... Pride mož, ki mahoma reši vse. Mlad mož, poln sile, razuma, sposobnosti! Tone ... Jaz pa bi se naj bila pred njim oblekla v črno? Ob pamet bi bila! Kdo me obsodi?
- I v a n k a. Ne morem ti odgovoriti. Mislim in spoznam, da imaš prav; a čutim, da nimaš prav. Tu je torej še nekaj vmes. Nekaj, pred čemer smo vsi odgovorni. Nekaj groznega, nevidnega ...
- B r e d a. Ti ne poznaš življenja ... ah, življenja ...
- I v a n k a. Ne, ni življenja ... Še več je, še več! Tam nekje je krivda! —

2.

- F r a n c e (*je bil vstopil med Ivankinim odgovorom*). Krivda je zagonetna kot apokalipsa, Ivanka. Breda se je smela poročiti. Jaz sem se smel vrniti. Smrt je bila zmota. Ne stikaj za krivdo in ne vrtaj nam še globljih ran!
- B r e d a. Ni dovolj, da breme nosimo, še z očitki se oblagajmo!
- I v a n k a. Ti si sebi breme naložila sama. Mi drugi pa trpimo za voljo tega.

Breda (*se okrene proti Francetu*). Kje si bil, France, te dni?
 France. Povsod, kjer je bilo treba vzbuditi mrtve pravice. Ura je navita in kazalci so spet potisnjeni naprej.
 Ivanka. Peščena ura ...
 Breda (*vablivo*). Mimo mene si šel kakor tujec. In vendar je toliko besed še neizrečenih med nama po končanih sodnih razpravah!
 Ivanka (*ozkipi*). Po končanih! Besede so potrebne ali pa niso! Ako ničesar ni poprej, je laž, kar je poslej!
 France. Ivanka!
 Ivanka (*užaljeno*). Saj grem. Tudi ti večno ne boš slep! (*Gre.*)

5.

Breda. Ali si čul? Jaz sem kriva vsega! Ko da sem jaz vedela in hotela vse to ...
 France. Nisi kriva. Človek te ne more soditi. Le pred enim sodnikom, ki pa ni več sodnik, bi bila kriva —
 Breda. Pred kom?
 France. Pred čim — vprašaj. Zakaj ni ga človeka, ki bi te obsodil. Le srce je.
 Breda. Srce? — (*Z nejevoljno kretnjo.*) Saj to je nesmiselno, neumno —
 France (*malo zadet*). Ne, Breda. Srce pravi: Žena, ki je v tako ozarjeni mladosti in ljubezni postala moja kraljica, moja žena ob odhodu proti smrti — je zapisala srcu usodo svojo in sodbo! Ta žena ni mogla, ni smela brez sodbe in zoper sodbo srcá posest svojega telesa pokloniti materiji —
 Breda. Ti si bil mrtev, jaz —
 France (*nervozno*). Da, da — to je zagovor na zunaj. A na znotraj ga ni. Ustrašila si se besede telesnost. Ta je zmagala nad teboj. Med nama pa je bil duh, ono neizgovorjeno, večno ...
 Breda. A doklej velja ta strašna sodba? —
 France. Ne vem. Mislim pa, da dotlej, ko bo bolečina zorela v nov plod duha in nikoli materije —
 Breda (*nestrpno*). Torej ni — pred srcem — oprostivte?
 France (*strmi predse, tiho*). Ne vem. Če je ni, gorje ti, Breda ... tebi in meni ...
 Breda (*v sili*). Kako govoriš! Jaz hočem ven, hočem nazaj, France! Daj vendar besedo —
 France. Besedo! Ne najdem je, da bi me spomnila najinega nekdanjega sveta ...
 Breda. Sebe si mi vzbudil. Še tega prebudi! (*Brez prepričanja.*) Zdi se mi, da se megla dviga. Vse se ruši, tudi že moj upor ...

Zdi se mi, da se prebujam ... Celó tako se mi zdi, da je od vsega početka že moralo biti tako ... (*Ga gleda od strani.*) In bi se znašla ... Vode se vračajo v struge ... (*Veselo.*) France! To je oprostitev!

F r a n c e. Ali si spoznala? ... Ali je res taka tvoja misel? Bog ti vidi v srce, jaz ne ... Če si Breda od nekoč, je res — sicer —

B r e d a (*mehko*). Ne zajezi je z novimi dvomi — in ne misli več na besede iz one hude ure! Saj veš — mostu je treba, da spet prideva od dneva, ko sva se razšla, do dne, ko dospe sodba in naju zopet zveže. Ah da, mostu ...

F r a n c e. A ta most mora segati iz najinih dni! Ali si močna dovolj? Ali občutiš resnico teh besed? ... Na novo graditi se nič več ne da! Most bi na pesek bil postavljen, prvi naliv bi ga podrl! Čutim, da bodo iz nas še drli hudourniki in od zunaj butale povodnji ... (*Se ozre skozi okno.*)

B r e d a. Da, to mora biti ljubezen ...

F r a n c e (*se okrene in jo prime za roke*). Ali jo čutiš? Ali se ti je prebudila? Ali je nisi še pozabila?

B r e d a (*se umika*). Nobena ženska ne pozabi ljubezni —

F r a n c e (*sili s tesnobo*). Pozabi je ne. To je res. Ali pa vstane iz groba? ...

B r e d a (*se obrne stran*). Ne govori o grobovih!

F r a n c e (*hlastno*). Povej, ali bo to trpljenje preraslo vse, kar se je zgodilo med tem? Ko visoka trava grob, da se ne vidi, kje je in ali je sploh? ... In midva — ali bova živela dalje, kakor sva se bila nekoč namenila, vse do konca? ...

B r e d a (*lahko*). Veruj v to! Če boš veroval, bo res. Če pa ne boš, ti nič ne pomaga, ako bi se tudi v resnici vse tako zgodilo!

F r a n c e. V kaj naj verujem? V to, da je? Ali v to, da živi le v moji predstavi?

B r e d a (*v zadregi skomizgne z rameni. Iz sosednje sobe se sliši klic «mama»! France se zdrzne, naglo okrene in molče odide iz sobe. Breda gleda za njim in se srdito zasmije.*)

4.

O t r o k (*priteče*). Mama, pravljica še nima konca!

B r e d a. Res ... Vedno sproti se navija! Ona o rajski ptici še ni pri koncu? ...

O t r o k. Ga mar veš ti?

B r e d a. Jaz? ... Ne, ne vem ga ... O da bi ga vedela! A pove ti Ivanka! ... Jaz ga ne slutim ... (*Jezno.*) Neumnost! Komedija! (*Udari s peto ob tla.*) Pa drugače!

Otrok. Saj ga veš, mama!

Breda. Ne, ne, ne vem, nič ne vem. Ivanko poprosi! (*Nervozno.*)

In pojdi že, otrok, pojdi!

Otrok (*odhiti*).

5.

Breda (*odločno potrka na nasprotna vrata*). Tone!

Tone (*vstopi, mrko*). Kaj hočeš? Zakaj trkaš?

Breda (*razdraženo*). Jaz imam pravico vprašati, zakaj se zapiraš in kaj venomer premišljaš!

Tone. Prvo, ker je najin zakon v pravdi. Drugo, ker je položaj ta, da ne kaže ravnati kar tja v en dan!

Breda. Trgovina, posli, pisarna, agenti — vse plava, ko ni gospodarja!

Tone (*jezno*). Mar naj za drugega delam? Naj rajši vse odnese vrag! (*Hodi po sobi, mirneje*). Jedro je globlje. Če jedro odluščim, se rešijo trgovina, hiša, posli in vse drugo samo po sebi. Gre sedaj za nevidno stvar!

Breda (*očita*). In jaz...

Tone. Ti... Tvoja stvar ni več v mojih rokah. Drugo je vsaj še napol. Drugo bi se dalo rešiti.

Breda. Mene si prvo vrgel čez krov — svojih otrok mater! —

Tone. Jaz nisem nikogar vrgel čez krov. Nikar solzavosti! Saj sem v pravdi skušal rešiti, kar se ni dalo. (*S poudarkom.*) Kar je, to je!

Breda (*ihite*). Ti na desni, on na levi, jaz pa na sredi sama in okrog nas vseh razburkan svet sramote. Pri vsem tem pa od nikogar besede! Vsak s svojim svetom, v nobenem mesta zame...

Tone. Nikomur ni, da bi besede dajal ob takem...

Breda (*odločno*). Ni res! Zakaj jaz najdem besedo? Sedaj sem še tvoja žena! Tvoja hočem biti! Ti pa ravnaš z menoj, ko da sem postala gobava od onega groznega dne dalje. In se vendar še nič ne ve, kako bo odločeno!

Tone (*jo pritegne k sebi*). Ve se, ve... S tem se ne tolaži! A vendar si zdajle še moja... Doklej pa boš, se ne ve... Zdajle sva še na enem splavu; vsak hip pa se lahko splav prekolje na dvoje. Tvoj del bo odplul s teboj na levo, moj na desno — vsaksebi... Ko pride sodba...

Breda (*ga strastno objame*). Ali nisi oče najinih otrok? Kdo nama to vzame?... Jaz koprnim po tebi, po tebi!...

(*Francetova vrata se odpro, Breda izpusti Toneta in odbeži.*)

Tone (*se glasno zasmije*).

- F r a n c e** (*ostopi in jezno vrže kup časopisov pred Toneta na mizo*).
Žro, žro — s človeškim zlom se rede! Vsako rano polizejo, vsako solzo posrkajo, to je vaš svet!
- T o n e** (*se čudi*). Naravno. Senzacija je za nas brez primere! Ali niso zato časopisi?
- F r a n c e** (*ogorčeno*). Vas žro z nami vred, pa se vam zdi naravno! Na vse zadnje vam je to še reklama!
- T o n e**. Ali sem jaz vmes ali ne, to je postranska stvar! Kaj pa hočem? Ali se naj oblečem v raševino, ker življenje ne drsi več po starih tirih in ker stoji na svojih nogah, namestu na kakem vašem idejnem temelju! . . .
- F r a n c e**. Le roba vam je zveličavna! Pri tem pa drug drugega požrete!
- T o n e**. Slabo za vašo idejnost, ko ni preprečila, da se je tako zgodilo! In za visoke besede, ki so izgubile blesk! (*Trdo.*) Moč je v robi, da, le nekaj ostankov je še, ki verujejo besedi in kriče za idejo!
- F r a n c e**. Živio roba, dol z moralo!
- T o n e**. Moralo! Ljubi Bog! Ta ima morda še kak smisel pri neizkušenih ženskah —
- F r a n c e**. Bravo! Da so vsaj še ženske moralne!
- T o n e** (*s sarkazmom*). So in niso. Tista, ki je, ne vegetira v steklenjaku morale pod umetno toploto, ampak gleda, da čimprej izleze! Živeti hoče! Naj mar čepi za gostim zastorom rodbine, ki ima vtakano z rdečim križnim vbodom sramežljivo reklo, da spoznaj žena možá in svet šele v poročni noči? Rajši se spusti enakopravna z možem že na vse zgodaj v svet, da okusi življenje! Sicer bi občepela in ne dočepela nikogar razen zarjavelega devišstva! Zato pa rajša v koraku z okolico lonček z jedko pijačo morale čimprej povezne — narobe . . . (*Se krohoče.*)
- F r a n c e**. Takih žensk si želite!
- T o n e**. O ne, take so! Le oglejte se! Vsaka bi rada, da bi ob prvem solncu že zlezla pod streho. Ker pa gre malo vlakov v obljubljeno deželo, se posluži prvega, da ne zamudi zveze, čeprav vlak ni luksuzen . . .
- F r a n c e**. Zakaj ta posmehljivi ton?
- T o n e**. Ne bodite nestrpni! Hočem reči, da zato zakonolomi niso tragični. Ženska prestopi samo na drug vlak. Ločitve so vsakdanja in naravna stvar. Menjavanje mož — naravna posledica, nikoli tragika. Tragiko vidijo v tem le še oni, ki imajo korenine še v svetu, ki ga ni več.

F r a n c e (nemirno). To je cinizem! Kajti kam gremo sicer?

T o n e (ozhičeno). Vi ste eden tistih! Pojdite k vragu! Kaj pa vas briga, kam gremo? Kaj pa to sploh komu mar? Ali je človek že dal kako drugo smer človeštvu, ki bi je ne bila, neodvisno od njega, začrtala natura sama? Vprašajte rajši, kako naj gremo in hodimo, pa nam bo bolje! V zasmeh človeškemu poboljševalcu pojde svet tja odtlej, kamor je hodil doslej, ob njem pa bodo stali takile in vili roke . . . namestu, da bi izkoristili vsak dan brezobzirno zase!

F r a n c e (preteče). Kam merite —

T o n e (zaničljivo). Ah, pojdite k vragu, prosim vas. Vi se rajši po tem ravnajte in se okrog sebe oglejte, pa boste brž na jasnem, kakor sem danes jaz, ki si nikakih iluzij ne delam in imam sklenjen račun.

F r a n c e (pozorno). Kakih — iluzij?

T o n e. Ne vprašujte tako neumno! Meni je vojna živce prekovala, vam potrla! Vi pa ste še od rojstva prenapeti in vrhu tega z idejnostjo, z duhom, ki vonja po starinarju! Ali ne čutite, kako vse novo je danes življenje, ki je porušilo vse staro, vse, vse, znanost, politiko, socialni položaj, družabni red in — ženo? Zanamci se nam bodo čudili, kako živimo v tej novi dobi s starim duhom! Vaš svet je res le še pravljica o rajski ptici! Deset let in še več ste prespali! In Breda! Haha! Vi — histerik!

F r a n c e (vzkipi). Ah, tje ste govorili! To je zahrbtnost —

T o n e (se ozre, ker vstopi Ivanka. Zamahne z roko, mirno). Tiše —! Take stvari niso za vse —

7.

I v a n k a (prinese pismo Francetu, se ozre po obeh in z boječo kretnjo proti Francetu odide v sobo).

F r a n c e (čita, postaja zadovoljen, vtakne pismo v žep, vedro). Prav imate. Ni treba razburjenja. Vozel je že presekan!

T o n e. Vozel? Bolje bi bilo, da bi bil še zavozlan. Prej je bila zamotana ena nit, zdaj je sto koncev, vsak zase vprašanje.

F r a n c e. Zame ni vprašanj, morda za vas!

T o n e. Le pogledjte jih! (*Pokaže na časopise.*) Tu je prvo. Ti časopisi so vtisnili vsakemu od nas pečat na čelo! Okuženi smo! Izobčeni! — Vsaj do nadaljnjega!

F r a n c e (posmehljivo). A? Tudi v vašem svetu, ki je brez pred-sodkov, brez idejnih temeljev in proti njim?

T o n e. To je praznovernost, pračloveška lastnost, ki bo do konca sveta. — Pa to ni vse. Drugo vprašanje se vam bo pojavilo, ko

- bo dospela sodba in me boste zamenjali v moji dosedanji vlogi moža, haha! Ali naj vam povem, kako se glasi to vprašanje?
- F r a n c e** (*zadet*). Pustiva to. Tega še ni —
- T o n e** (*s finim nasmehom*). Če vam je neprijetno govoriti o tem, pa poglejva drugam! — Ivanka in njena ljubezen! Bodoča tašča je brumna gospa, neče sramote v hišo in snahe brez petice. Sramote je dosti in petice so v nevarnosti! Vprašanje: Kaj bo s taščo? ...
- F r a n c e** (*ironično*). Fino tkete mreže, pajek! A kje je muha — in kdo?
- T o n e**. Muha? Vprašanje te hiše! Jasno in glasno vprašanje, za to jamčim jaz!
- F r a n c e**. Ne naglašajte! Hiša je moja! To vprašanje je rešeno!
- T o n e**. Rešeno! Zidal sem nadstropje in uvedel podjetje, ki je danes prvo v mestu! Samega sebe sem zazidal v to hišo. Ali razumete, kaj se to pravi za človeka kot sem jaz? Zadušiti se ne dam!
- F r a n c e** (*zmagoslavno*). Potem se je pajek sam ujel v mrežo! (*Mu da pismo, ki mu ga je prinesla Ivanka.*)
- T o n e** (*preleti pisanje*). Hiša je prepisana na vaše ime? Breda in Ivanka sta izbrisani? ... (*Besno.*) To je zahrbtnost!
- F r a n c e**. Haha, to vam je neprijetno!
- T o n e**. Verolomno! Saj sva vendar rekla, da naj sodi v sporu o hiši posebno razsodišče! Vi pa ustvarjate dovršena dejstva!
- F r a n c e**. Pardon! Dogovorila se nisva ničesar. Sicer pa — zakaj se razburjate? V resnici nisem nikoli prenehal biti lastnik te hiše. Popravljen je le napaka! Ha, t o vam ni všeč!
- T o n e** (*za hip negotovo*). Ne, ne ... čemu ... le — prav ni, da ukrepate na skrivnem. (*Spet ironično.*) A zdaj že vidimo odgovor na vprašanje o Ivanki! Zdaj je brez petic! Kaj bo tašča rekla!
- F r a n c e**. To je moja stvar.
- T o n e** (*slovesno*). Potem bom pa povedal, kaj bo z menoj — in tu imate vprašanje in odgovor obenem: Koder sem pognal korenine in razkošatil veje, da požnem v krono — od tam se ne umaknem! Sveto mi je vse, kar pomore! Gre mi za življenje! Štiri leta sem se učil ceniti življenje po rovih in žičnih pregradah! Ne muzajte se! Rekel sem, da sem se zazidal v te zidove! Pravda se bo valila po javnosti ko veletok in bo vidna v daljave ko ledenik! (*Sune časopise po tleh.*) Še vse drugače bodo žrli listi!
- F r a n c e** (*hladno*). Jaz bom sedel s svojo ženo v svoji hiši!
- T o n e** (*hripavo*). Blagor posedujočim ... haha! (*Molk.*) Senzacije so se torej šele začele!
- F r a n c e**. Nihče se ne bo vnemal za nesmisel in za laž!
- T o n e**. Senzacija za to ne vpraša!

- F r a n c e. Zastonj se trudite! Zastonj pletete vozél na novo!
- T o n e. Morda pletem svojo moč, kaj vi veste!
- F r a n c e. Haha! moč! Vi? — Moč ima samo p r a v i c a!
- T o n e (*se zakrohoče*). Narobe! Pravico ima samo m o č! Moči bova merila, gospod! Razen, da se za časa še premislite in me ne prisilite, da se zatečem ven. Hiša je vaša, a jaz hočem delitev premoženja! Jaz hočem svoje nazaj, jaz hočem svoje delo ohraniti! Kar vam bo od hiše ostalo, bo požrla pravda in na koncu vseh koncev bo hiša moja! Z zobmi bom grizel, da bom prijel močnejše!
- F r a n c e. Čemu pravda? Iz naravne pravice je med nama sodba. Za njo ni treba sodnikov. Krika zunaj pa je dovolj. Čemu bi kričala še midva?
- T o n e. Vi me silite kričati. Vi boste s svojo ženo v svoji hiši — jaz pa bom zunaj kričal in tožil pred svetom in pred sodiščem!
- F r a n c e (*popušča*). Dovolj so nas žrli... Ako res mislite, da vam gre pravica na premoženju, ako ne čutite v sebi pravice, potem brez krika...
- T o n e (*udari po mizi*). To je beseda! (*Prežé.*) Kaj daste?
- F r a n c e. Dom ni blago. Ne gre za kravjo kupčijo. Jaz imam le dom in ljubezen. Samo to sem rešil iz razpada svojega sveta —
- T o n e. Čenče! Gre za to, kdo je upnik in kdo dolžnik!
- F r a n c e. Kaj upnik in dolžnik! Če bi sodil hudič, bi izgubil oblast v peklu, ako bi sodil drugače!
- T o n e. Potem — kaj terjate?
- F r a n c e. Nisem Judež, da bi prodajal dušo!
- T o n e. Potem je za tiho rešitev le ena pot: razsodnik! Izberiva jih in kakor odločijo oni, tako bodi, ko da je sojeno!
- F r a n c e. A z doma ne grem — in tajno mora ostati!
- T o n e. Velja!
- F r a n c e. A kdo bo razsodnik?
- T o n e. Kaj vam to! (*Zasmehljivo.*) Saj je p r a v i c a moč — po vaše!
- F r a n c e (*kljubovalno*). Zborovanje bi sklical, da bi vsak, ki bi hotel, mogel glasovati! — A krika ne! (*Nervozno.*) Mir, mir...
- T o n e. Prav. Voliva župana, župnika, notarja — na vrh so postavljeni od onih, ki bi jih vi sklicali k glasovanju! Pravico nosijo. Svet so v malem.
- F r a n c e (*bolestno*). Zakaj se ženete, človek! Zakaj mučiti razsodnike! Odnosite, kar je vašega in pojdite z Bogom! Sicer pa — pristanem!
- T o n e (*zelo poslovno*). Saj sem vam rekel, da sem se zazidal v to hišo! Ne gre drugače! Spišem dogovor. (*Gre.*)

I v a n k a (*naglo odpre vrata in se plaho ozre za Tonetom*). France, kaj je bilo?

F r a n c e. Soditi je treba dati, kar je že davno sojeno, le v odkup za to, da ne bodo spet lajali za nami!

I v a n k a (*plaho*). Soditi? Tone je močan!

F r a n c e. Ne bojim se ga! Naj pa ima sodbo, če že hoče, saj mu itak nič ne pomaga! Niti spora ne more biti!

I v a n k a. Med nas je stopila nevidna stena. Čeznjo gledajo odzunaj in sodijo, obsojajo, moré... in z njimi, med njimi, nad njimi Tone, njih družba, glava, ki ima z njimi zveze, kupčije, politiko! On ne molči. On ima vse niti do njih v svojih rokah. On je od njih sveta!

F r a n c e (*fanatično*). Najina pravda je pisana v človeku! (*Mehko*). A zate se bojim. Tone je izigral neko tvojo ljubezen —

I v a n k a. Da... bojim se zanjo. Nad nami je prekletstvo, z nami se ne more vezati nihče... Bova pač živela midva skupaj, oba ujetnika... saj imava svoj dom.

F r a n c e. Dom je ostal. Breda tudi... Vse bo spet dobro! Tudi tebi se pomore!

I v a n k a (*bolestno*). Vsak na cesti se ozre — ljudje stikajo glave — mimo gredo, ko da bi šli mimo mrtvaškega odra... France, ne več pravn in časopisov —

F r a n c e. Baš zato, vidiš, moram pristati, da sodijo župnik, notar in župan.

I v a n k a (*boječje*). A Tone je njihov! Vse te dni je prečepel pri notarju. — In če poreko, da je vse njegovo — ali bi veljalo?

F r a n c e. Ha! Take sodbe ni v človeku!

I v a n k a (*se zgrozi*). France! Dom je iztegnil svoje roke po naju... Ne drži naju več, zdaj naju davi... o beživa, France!

F r a n c e. Od svoje pravice? Zdaj, ko bo Breda moja?

I v a n k a (*obupno*). Breda — tvoja!... (*Vije roke*.) Ti še nisi potegnili sape vase iz tega zraka okrog nas. Ti ne vidiš, ko na Bredo misliš —

F r a n c e. Kaj! Ista je spet... Poglej jo, saj jo vidiš, da je —

I v a n k a. Laže! Še to je laž, kar telesnega vidiš na nji! Mrtva te veže! Tebi mrtva... Slep si, pa hodiš naravnost... Joj, France, da bi ti je ne vrnilo...

F r a n c e (*nemirno*). Saj še nisem podpisal... Nič še ni zamujenega... Odložimo... Zahtevam premislek, dokler se ne prepričam, kako je —

9.

Tone (*z otrokom, ki se stisne k Ivanki*). Tu je pogodba. Še vaš podpis! Nato pa likof v vesoljni potop naših brig!

Ivanka. Potop! Da bi ti bil Noe! Ali imaš tudi v krčmi že liter na mizi in kozarce natočene, kakor si imel to pogodbo pri notarju že pripravljeno?

Tone (*ozkupi*). Strup prekleti! Tudi tu si vmes —

Ivanka (*prezirljivo*). Nikar moralnega ogorčenja! Tak pušeljc ni za tvoj klobuk! V petih minutah take pogodbe nisi spisal! — France, ne razpravljaj z njim!

France. Ne gâsi, kjer ne gori! Premislil bom!

Ivanka. Gori, a plamena ne vidiš! ...

Tone. Nesmisel! V tem papirju je smisel! Kaj je treba pre-mišljati!

Otrok. Ivanka, pravljico!

France. Tedaj pokažite, Noe, svojo barko! (*Vzame Tonetu list in se zatopi vanj, med tem ko ga Tone napeto in nemirno opazuje.*)

Ivanka (*poltiho govori otroku*). Pravljico? Kje sva ostala? ... (*Nemirno opazuje Franceta.*) Ko se je menih prebudil čez dolgih, dolgih sto let, se je spet povrnil v svoj domači kraj — (*se ozre na Toneta, ki se v zadregi okrene*). Našel pa je tuje ljudi, ki jih ni poznal in tudi od njih ni nihče več imel spomina nanj. Tedaj se je razjokal in si zaželel rajske ptice, one, ki je bila spečemu pela o lepoti sveta in zaželel si je —

Tone (*osorno otroku*). To so pravljice, veš, izmišljene stvari! Takih tic ni!

10.

Breda (*vstopi*). Ivanka, prosim, stopi dol!

France. To je treba podpisati?

Breda (*hlastno*). Kaj?

Tone (*poslovno*). Samo podpis!

Ivanka (*boječe*). France ... (*Gre.*)

Otrok (*zajoka in teče za njo*).

11.

Breda. Tone, motiti te moram —

Tone (*vznejevoljen*). Hudiča! Sedaj? Rekel sem ti, da me nič ne zanima, dokler se bijemo!

- Breda. Gorišca te že tri dni hodi čakati. Ne da se odgnati. Pravi, da jo v bajti zebe. Njen bedasti sin je spet bolan.
- Tone. Naj gre k vragu!
- France (*se čudi*). Gorišca? Saj ima pri nas stanovanje in hrano zase in za bebca do smrti?
- Breda. Zdaj je v občinski bajti.
- Tone. Koder delam jaz, tam se morajo vse roke gibati. Prevžitarji se mi ne bodo košatili!
- France (*očitajoče*). A ti si poznala voljo moje matere! Zakaj si to dopustila?
- Tone. Ker sem jaz tako ukrenil. Kaj je tedaj imela ona dopuščati?
- France. Ali je izba prazna? Da? Prav. Še danes se preseli ženska s sinom vanjo! Sporoči ji to! (*Strogo.*) Idi!
- Breda. Tak ton ni več doma pri nas, da veš! (*Se ozre na Toneta.*)
- Tone (*migne z ramo proti Francetu*). On je lastnik. Njegova je beseda.
- Breda. Lastnik! Saj si ti vendar moj mož!
- Tone (*se suho posmeje*). Kdo ve? Danes še za svojo ženo nihče več ne ve! Stori po svoje, draga!
- Breda (*pogleda od enega do drugega*). Sporočim! (*Se obrne proti vratom.*)
- Tone (*sarkastično*). Vremenska hišica!
- Breda (*se naglo okrene, vsa razkačena*). Ne, ne zato! — Zdaj ne grem nikamor! Zdaj hočem slišati, kako se bijeta in v vajin boj poseči! Pravico imam!
- Tone. Tako? Boj je navaden. Podpisujeva.
- Breda. Brez mene? ... Cena sem jaz! (*Srdito.*) Jaz se ne dam kot klavno živinče! (*V jok.*) Bog ... Plašč delita pod menoj, ki sem na križu ...
- France (*toplo*). Zate ga deliva, Breda, zaupaj vame!
- Tone. Samo premoženje deliva: hišo! To ni tvoj plašč!
- Breda (*si otre solze*). A jaz?
- France (*mehko*). Zate smo se že dopravdali!
- Breda (*odbije*). Ni še nič odločeno!
- France. Vsak dan, vsak hip dospe odločitev. V stvari je že razsojeno, le oblike še ni!
- Breda. Razsojeno? O mojem zakonu z vama, da. A ne o meni! Jaz se dam, komur se meni hoče!
- Tone (*vzhičeno*). Bravo, Breda!
- France (*vzkipi*). Ne izzivaj! Po meni bije ko bobneči ogenj! (*Brcne v časopise.*) Tole, ta gospod tu, ki me vleče sem, Ivanka

tam, ki me teži ko strah — da sem že ves zmeden — in vse to okolje, kjer se ne najdem — in moji živci, živci... ne izzivaj še ti!

Breda (*zaničljivo*). Ne bojim se teh tvojih pretenj! Saj nisi mož! Sanjač si in eksaltiranec! Oh, meni se hoče moža (*se oklene Toneta*), moža...

France (*v silnem razburjenju*). Ne izzivaj! Tvoje mesto je odslej na moji strani! — Sem, k meni! To je božji ukaz in posvetna sodba!

Breda (*osa iz sebe*). Da, to je orožje slabiča, fej! Bog in sodnik! To me ne priveže nate! Jaz sama te moram čutiti, doživeti te, a te ne bom nikoli, ko me snubiš le s križem in tehtnico! Moža hočem, moža —

France (*besen sili vanjo*). Ne izzivaj — Breda — Breda — Breda!

Breda (*ledeno*). Kaj! Šleva! — Pa podpiši ta list, če si kaj moža! Viš, da si ne upaš? Še v svoje pravice ne veruješ, pa me zahtevaš za ženo mimo pravic?

Tone (*povsem posloavno*). Res — ali mislite podpisati?

France. To — od nje? Od nje... (*Hrope.*) Dajte, dajte — (*podpiše.*)

Breda (*se razigrano posmeje*). Slabič! Tudi s tem me ne uženeš! (*Divje.*) Jaz bom pri Tonetu, najsi pade sodba tako ali drugače! Da veš, da čuješ! (*Kriče.*) Nečem nazaj v tvojo osladnost! Jaz hočem moža! In za Tonetom se bom metala — proč od tebe — proč —

Tone (*zadihljeno*). Ženska! Ženska!

France (*skoči divje proti njima in potegne samokres*). Pa bodita skupaj — zveri —

Breda (*krikne in odskoči*).

Tone (*z naglo kretnjo zgrabi Franceta za roko, mirno*). To ni za ljudi slabih živcev, gospod. (*Mu izvije pištolo.*)

France (*se težko zruši na stol*).

12.

Ivanka (*prihiti z velikimi modrimi pismi*). Sodba! Od sodišča! (*Izroči vsakemu eno pismo.*)

France. Sodba — Sodoma...

(*Vsi pozorno čitajo. Molk.*)

Breda (*brez glasu*). Zakona med menoj in Tonetom nikoli ni bilo... (*Krikne.*) O, laž! (*Raztrga sodbo in jo potepta.*) Bo pa zakon dejstva!

France (*tih, upehan in strt*). Tudi ti si pobesnela...

Tone (*zmaje z glavo, težko in trezno*). Midva, Breda, nisva nikoli bila mož in žena. To je tu zapisano. Mož mojega pomena ne potrebuje konkubinata! Breda, razumi! Jaz sem korekten človek. Breda, tvoja strast je divna, a jaz sem človek družbe. Ukloniti se morava. Sedaj je splav preklan na dvojje in gre narazen! Vrni se in vdaj se!

Breda (*ihite sede*). Torej — v smrt — Tone! Ti si me odvrigel — ko — nadležno — breme...

France (*zanosito, a brez ognja*). Zmagati mora svetla stran v človeku!...

Ivanka (*si zakrije oči in se obrne stran*). Zdaj se je pričela —

Tone. Kaj si rekla? (*Bolj zase*.) — vlada mrličev, a? Ali je mogoče, da bi se začelo življenje znova od zadaj? (*Odmahne z roko*.) Pah! (*Trdo in glasno, formalno Francetu*.) Sodba je Bredo spoznala za vašo ženo. Jaz sem korekten človek! Zato ne smem imeti tuje žene. Poslušajte dobro! Izpolnjujem to sodbo (*kazuje na Bredo*.) Tu je vaša žena! Jaz sem odveč! (*Gre*.)

Ivanka (*se okrene, v grozi sklepa roke*). Breda... (*Nato poklekne ob stol k Bredi in seže z roko proti nji*.) Breda...

France (*se počasi okrene proti Bredi*).

Breda (*počasi vstane, s sklonjeno glavo obotavlja se stopi proti njemu in mu s težavo pomoli roko, ki mu jo moli ves čas, ko da bi mu ponujala neko tujo stvar*).

France (*ki je zrl ves čas nepremično nanjo, zapiči sedaj oči v to roko, se strese, prime za glavo, se umakne za korak in vzklikne, ko da bi se vzbudil iz omočice, z grozo, tuje in začudenjo*): Žena?... (Konec prihodnjič.)

O N A

† SREČKO KOSOVEL

I.

V somraku je dolina oglušela,
meglà nam zlato solnce je zakrila
in z ostrim mrazom polja pregnila —
misel ne ve, kam krila bi razpela.

Sirota v meni je okamenela.
O, ko da v žalost se je spremenila,
nad to vasico kraško bo strmela,
nad njo bo razprostrla svoja krila — —

Kot zlat sijaj nekoč je zableščalo,
kot grad v oblakih v meglo zatonilo,
a mene ni prenehalo boleti,
odkar je upanje to obmolčalo,
odkar je v meni nehalo živeti —
povsod ga iščem, kam se je zgubilo...

II.

No, pridi, tam je ples in svetel smeh,
glej, ona je poslala povabilo,
oko nje črno te bo pomirilo,
kar iščeš v svetu, najdeš v nje očeh — —

Bilà je tam in tiho je strmela,
kot dobri žamet črne nje oči,
bilà je tam, moj molk je razumela,
ko da v globini z mano govori.

Ta strašni molk — ne moreš se opiti,
ne moreš umreti v čudni ta pokoj,
bolesti ni mogoče pozabiti,
postati človek, človek nad seboj.
Smejati moraš se in govoriti,
a angel smrti kliče: Za menoj! —

III.

V temini črni angelska so krila
na mojo trudno dušo se spustila,
in med oblaki čul Njegov sem glas
in v temi svetil je Njegov obraz.

Njegov obraz življenje nam podarja
in glas Njegov svetove nam ustvarja,
pozove nas, da pridemo do tja,
kjer vse se pomiri in vse konča.

In ognja plamen in veseli smeh
zasvetil v dušo, meni zašumel,
in mehki žamet v črnih nje očeh
me z blagim, dobrim mirom je odel,
le ena rana me je pekla, žgala —
da ona je strmela in molčala.

Poljski narod slavi letos štiristoletnico rojstva svojega največjega pesnika pred Mickiewiczem. Potrebno je, da si pred očimo duševno podobo Jana Kochanowskega tudi mi, ki živimo v dobi, ko še sicer predavajo literaturo na visokih, srednjih in osnovnih šolah, ko ponatiskujejo, razlagajo in proučavajo literarna dela preteklih časov, vendar stojimo mogoče že na pragu v dobo, ki bo imela malo skupnega s podobami in idejami minulih umetniških pokolenj; kajti namen vsakega umetniškega ustvarjanja ostane vendar vekomaj isti — rešiti človeka iz strašne poplave življenjskih dejstev na višine umetnostnih podob in razmerij.

Kochanowski je bil sin poznega humanizma. V drugi polovici 16. stoletja so nastala njegova dela. Takrat je bilo evropsko človeštvo v borbi za čisto evangeljsko resnico, iskalo je že zopet nove verske sinteze, ni ga mogel zadovoljiti humanistični epikurejizem, niti ni moglo najti tolažbe v humanističnem fatalizmu, ki je za besedo bog pojmoval neizprosno usodo, kateri je treba iztrgati trenutek sreče, temveč se je v mnogih sektah vzpenjalo za bogom, ki bi umel trpljenje individualu.

Tudi v Kochanowskem najdemo sledove razkola 16. stoletja; toda on je bil vse preveč umetniška narava, da bi se spuščal v teološke spore, nova stran življenja je bila še preveč borbena, neustaljena, dinamična, da bi jo mogel dojeti s svojim pesniškim talentom, ki si ga je bil izšolal ob klasični latinski poeziji; saj je šele poezija 19. stoletja izrazila vso globino razkola stoletja reformacije. Zato je Kochanowski, kar se tiče oblike njegove poezije, dosleden humanist, tudi njena miselna stran je bolj ali manj humanistična, z nekimi pomembnimi izjemami tudi njena vsebinska stran. Novodoben človek pa je Kochanowski v izbiri svojega pesniškega organa, ki si ga je poiskal v svojem rodnom jeziku in ga iz skromnih početkov s pomočjo klasične metrike dvignil do dovršenosti. To je bilo enako dejanje, kakršno je izvršil skoraj tri sto let pozneje Slovencem France Prešeren. Še več pomeni vsebinska stran njegove poezije, kjer je sicer večinoma zvesto posnemal svoje antične vzorce, v svojih najvišjih delih pa se mu je posrečilo izraziti mišljenje svojega stanu, plemiškega posestnika, ki se je pravkar rodil na ozemlju poljske države iz plemiškega bojevnikar, ali pa celo svojo individualno

bolest, kakor na primer v *Žalostinkah* (*Treny*), kjer opeva presunljivo žalost očetovo nad izgubo svojega otroka.

Začetki poljske literature segajo v 15. stoletje, iz katerega imamo prvi spomenik poljske poezije — pesem: Bogu Rodzica. Tudi iz 14. stoletja je ohranjeno nekaj cerkvenih pesmi. V 15. stoletju dobi bodoča poljska poezija mogočne temelje v sijajnem političnem razvoju države, ki z bitko pri Grunwaldu ustavi naval Germanov na vzhod. Ustanovitev krakovske univerze dvigne kulturno stanje zemlje ter ustvari torišče poljskim humanističnim pisateljem 16. stoletja, kakor so bili latinski pesniki Gregor iz Sanoka, Pavel iz Krosna, Jan iz Wiślice, Klement Janicki. Tudi velika politična pisatelja 16. stoletja Modrzewski in Orzechowski pišeta v latinščini svoje obširne politične in teološke traktate. Vzroki, da se je kmalu po začetku 16. stoletja pojavila na Poljskem književnost v narodnem jeziku, so bili različni: nemški kolonisti, ki so ustvarili mestne naselbine, so se že bolj ali manj popoljšili, zato je meščanstvo potrebovalo poljskih knjig, nadalje reformacija, ki je zahtevala nabožno slovstvo v narodnem jeziku, blagostanje plemiške plasti, ki je, ker je postala Poljska v 16. stoletju glavna izvozna država za žito, vedno bolj zapuščala dvorsko in vojaško življenje in se posvečala poljedelstvu ter je kazala mnogo zanimanja za politična in verska vprašanja. Zato so vstali pisatelji meščanstva, kakor je bil n. pr. Bernard iz Lublina, prvi poljski posvetni pisatelj, Nikolaj Rej, ki je prvi pisal samo v poljščini in je v svojih traktatih izražal mišljenje in življenje podeželske šlahte, ki je tačas iz ekonomskih, verskih in političnih razlogov stremela v nekak agrarni demokratizem, ter vrsta reformacijskih pisateljev od husitov do antitrinitarcev ali arijancev.

Dvorska stranka in katoliško duhovništvo sta še nekaj časa pisala v latinščini, vendar je tekom 16. stoletja poljski književni jezik zmagal. In to najbolj po zaslugi Jana Kochanowskega.

Bil je sin podeželskega plemiča; rodil se je leta 1530. na ozemlju Malopoljske. Študiral je na krakovski univerzi, katero je leta 1549. zapustil in odšel na inozemske visoke šole. Nekateri literarni zgodovinarji sklepajo, da je bil nekaj časa v Nemčiji, kjer bi se naj bil navzel reformacijskega duha. Toda ta doba njegovega življenja je še nerazjasnjena, kakor je tudi vprašanje o njegovem razmerju do reformacije skoraj nerešljivo. Ohranjeni so nekateri njegovi epigrami, ki govore, da ni bil slep za napake katoliške duhovščine; na primer:

Ne morem te imenovati sveti, oče, pa se ne sramujem,
kajti tvoje otroke, veliki duhoven, srečujem.

Svetemu očetu.¹

Značilno je tudi, da nikdar ne govori o Mariji. Vendar bi ga težko šteli med protestante. Kolikor morem na podlagi njegovih del doumeti njegov verski nazor, bi slutil v njem v mladosti precej močno versko čuvstvo, ki ga je potem bujno prerastel humanistični stoicizem, dokler se v zadnji dobi pod težkimi življenjskimi udarci ni zrušil njegov epikurejsko-stoični pogled na svet in se je pesnik po pretresljivih duševnih borbah, kakršne nam razodevajo njegove žalostinke, zatekel spet k veri svoje matere.

Leta 1552. je prišel na univerzo v Padovo. Iz te dobe so nam ohranjene njegove latinske pesmi. V teh je posnemal svojega literarnega učitelja Horaca, deloma tudi Tibulla, Properca, gotovo je spoznal takrat tudi Petrarco. Te pesmi so popolnoma podobne istodobni humanistični literaturi. Ta dela so bila najboljša šola v obliki, ki jo je pozneje dal pesnim v rodnem jeziku. Že v tej učeni poeziji se nam razodeva velikega artista.

Kdaj se je izvršil v njem preokret k rodnemu jeziku, ali že v Padovi pod vzgledom Petrarce, ali šele od leta 1555., ko je študiral, po daljšem potovanju po Italiji, v Parizu pod vplivom Du Bellaya, ki je v knjigi «La Défense et Illustration de la langue française» pozival francoske pisatelje, naj opuste latinščino in pišejo francosko? Kot neposredni vpliv bi mogla služiti dela Du Bellayevega prijatelja Ronsarda, ki je od leta 1549. do 1552. izdal v francoščini več priložnostnih in lirskih del, med njimi zlasti slavne *Les Amours*. Prav tako moremo samo domnevati, da je v tem času spoznal Marotov prevod Psalterja, ki bi naj bil vplival na njegovo svobodno prepesnitev psalmov, ki jo je dovršil okoli leta 1578.

Leta 1556. se je vrnil Kochanowski iz Pariza. Stopil je v dvorsko službo. Takrat se je udeleževal razbrzdanega življenja, kakršno je živela poljska šlahta in kot ga nam je naslikal poet v svojih Igračkah (*Fraszki*), satiričnih epigramih, kjer je izražal svoje nazore, risal svoja opazovanja, opeval svoje naglo se menjajoče ljubice. Te Igračke so najbolj osebno delo pesnikovo, ker so nastajale v vsej njegovi življenjski dobi. Hkrati so nam dokaz za pesnikov življenjski pesimizem; razkol modernega človeka že toži iz njih:

Igračka je vse, karkoli mislimo,
igračka vse, karkoli delamo;
na svetu nimaš nič gotovega,

¹ Prevodi posameznih mest imajo le ilustrativen namen. — Op. pis.

zastonj se trudiš s čemerkoli,
poštenje, lepota, moč, denar in slava,
vse to mine, kakor na polju trava.
Smejé se nam in našim delom,
zapro nas v vrečo, kakor lutke.

O človeškem življenju.

Marsikatero ostro je povedal v njih tudi sodobnim duhovnikom. Mnogo Igračk opeva ljubezenske doživljaje, pesnikove prijatelje, srečo selskega življenja na pesnikovem posestvu, kamor se je preselil kot štiridesetletnik, sit dvorskega življenja; druge izražajo spet njegova verska, politična in življenjska prepričanja, nekatere so posvečene njegovi umetnosti, v ostalih pa govori o Igračkah samih, jih brani in razlaga. Kljub relativni originalnosti teh Igračk, ki jih je vseh okoli tri sto in jih je od teh okoli sto vsebinsko in oblikovno izposojenih iz grške, latinske, nekoliko tudi iz italijanske, francoske in poljske literature, — so vendar odkritosrčen dnevnik pesnika-humanista, ki hoče ujeti vso polnost življenja ne glede na posamezna nesoglasja, ker je prepričan, da je življenje — nesmiselno.

Nihče ni povedal večje resnice, odkar svet stoji,
kot ta, ki je nazval človeka — božjo igračko.

Človek, božja igračka.

Ves skeptizem humanista spričo nepreračunljive usode je izražen v njegovih verzih. Njegovo pojmovanje boga ni krščansko, njegov bog je fatum, ki se igra s človekom — Edipom, ki je prepričan, da dela najbolje, dela pa najhuje.

Igračke neprecenljive, ljube igračke moje,
v katere polagam vse svoje skrivnosti,
bodisi da mi je usoda prijazna,
ali sovražna, kar se mi često zgodi...

Igračkam.

Mnogo je v teh igračkah tudi plitvega, vendar so najzvestejša slika pesnikovega duševnega življenja; pogosto naletimo v njih na pusta, prazna mesta, mnogo pa je v njih zdravega, robatega humorja, dasi nas v splošnem odbija njihov pesimizem, ki pa se spravljivo prepleta s stoičnim mirom in zadovoljstvom poeta — vaškega plemiča. Igračke je pesnil Kochanowski vse svoje življenje in iz svojega življenja, zvest svojim besedam:

Ne pišem drugače, kakor živim,
pijane so moje pesmi, ker sam rad pijem,
ni mi mrzka pojedina, niti dovtip...

O svojih pesmih.

Sled njegovega političnega mišljenja, ki ga je izražal predvsem v svojih rimanih političnih brošurah, kakor so: «Satir»,

«Sloga» in «Prapor ali pruski poklon», kjer je zastopal politiko dvorske stranke, ki je hotela vpostaviti državo po vzgledu srednjeevropskega absolutizma in navdušiti šlahto, ki se je posvetila poljedelstvu in trgovini z žitom, za borbo z vzhodnimi sosedi, je ohranjen tudi v «Igračkah». (Igračka o Lubomiru.)

Najzanimivejše delo v njegovi verzificirani publicistiki, ki je nastajala za časa njegovega bivanja na dvoru, je «Satir», ki je izšel leta 1563. Klic o pogubi poljske države, ki zveni skozi vso literaturo 16. stoletja, se oglašča tudi iz tega dela. Čudno je, da so se klici o pogubi države glasili takrat, ko je bila država na višku svoje moči. Posebno jarko so se oglašali ti klici v latinski publicistiki Orzechowskega, ki je začel svoje pisateljsko delo z nenavadno ostrimi napadi na katoliško cerkev, dokler se nenadoma ni spreobrnil in začel s ciceronijansko zgovornostjo proglašati načela katoliške teokratije; še jače je proglašal pogubo države koncem 16. stoletja jezuit Skarga v svojih Parlamentarnih pridigah in več drugih. Ta publicistika bi nam ostala nerazumljiva, ako ne bi videli v njej idej neke politične stranke, ki hoče preustvariti plemiško-demokratsko državo v magnatsko-absolutistično.

Usodni preokret v poljski zgodovini, ko je nastal iz plemiča-vojaka — veleposestnik in trgovec z žitom, je navdahnil Kochanowskega k pisanju političnih pesnitev. Satir, duh poljske divje pokrajine, toži, da so ga poljski kmetje in kupci, kajti drugih stanov ne poznajo več na Poljskem, pregnali iz lesov in step. Graja plemiško samovoljo, verske boje in očita poljskim plemičem, da «koklje vale v njihovih čeladah in da merijo oves ž njimi», zato pa so Rusi prešli v napad in zahtevajo po «prirodnem pravu» vso Vzhodno Galicijo (Halicz). Zanimivo bi bilo glede te poljske publicistike 16. stoletja preiskati vpliv hebrejske starozakonske literature, prerokovanja prerokov o padcu Izraela. Zveze so nedvomne, saj najdemo mogočne vplive hebrejske literature tudi v romantiki, v delih Stowackega, pa tudi Mickiewicza in drugih, kar je zaradi sožitja obeh narodov tudi razumljivo. Močan vpliv so izvajali na to publicistiko Ciceronovi govori.

Iste misli so tudi v didaktični pesnitvi «Sloga» (Zgoda), kjer govori pesnik plemstvu, na opusti politične in verske prepire in se združi v boju za ohranitev državnih mej. Vrhunec pa je dosegla verzificirana publicistika Kochanowskega v delu: «Prapor ali pruski poklon» («Proporzec albo hołd pruski») iz leta 1569., kjer opeva zmagoslavje poljske države ob priliki, ko se je v Lublinu poklonil pruski knez Albrecht poljskemu kralju Zygmundu Augustu. Pesnik nam slika kakor na razkošnem praporu na eni strani zgodovino bojev s križarji, na drugi pa opeva usodo slovanskih

narodov, njih naselitev, kjer omenja tudi južnoslovanske narode: Srbe, Ante, Bošnjake in «bojevite Hrvate», v katerih se je «narod slovanski oprl celo na veliko obrežje Jadrana». Konča pa se to prvo epično delo poljske literature s pozivom k slogi, ki je edina naklonila Poljakom zmagoslavje nad Prusi.

Tudi njegova «trajedja» «Zavrnitev grških slov» («Odprawa posłów greckich») iz leta 1578. je v bistvu politično delo. V obliki starogrške drame nam predstavlja v antičnih osebah in konfliktnih sodobne misli. Grški odposlanci zahtevajo vrnitev ugrabljene Helene. Trojanska skupščina odkloni grško zahtevo. V njeni nesložnosti nam slika pesnik borbo v poljskih sejmih ter zopet dviga klic po edinosti. Značilen je govor Odiseja, ki oznanja konec Troje-Poljske z besedami: «O neredno kraljestvo in njegov nagli pogin! Kjer ne veljajo zakoni, niti ni pravičnosti in je treba vse kupiti z zlatom.»² Zanimivo je, da zbor — trojansko ljudstvo — zahteva, naj se zgodi Grkom pravica, četudi imenujejo Grki Trojance — barbare, sluge; čeprav «ni ta gospod, ki se je rodil na Peloponezu ali v Troji, temveč ta, ki nosi ostro sabljo ob boku». V osebi Antenorja, ki edini svetuje Trojancem, naj vrnejo Heleno, je podal Kochanowski osebnost državnega kanclerja Jana Zamojskega, voditelja dvorske stranke in glasnika politike državne avtoritete. Drama je kljub velikim pomanjkljivostim — nima pravega dejanja — poleg liričnih pesmi Kochanowskega in dalmatinske književnosti najkrasnejši sad, ki se je rodil iz spoja humanizma in slovanstva v tako zgodnji dobi.

Že pred temi deli je napisal Kochanowski dva krajša epska speva: «Šah» («Szachy») in «Suzana». V prvem je posnemal italijanskega humanističnega pesnika Vido. Čeprav delo ni originalno, je vendar zanimivo, ker nam v pravilih šahovske igre podaja prvo ljubezensko novelo poljske literature. «Suzana» je dolgovezna svetopisemska legenda, kjer je zanimivo le to, da se navaja kot odločilen moment za razplet dejanja narodnostno nasprotje med Judi in Babilonci. Poleg teh poetičnih del se je ohranilo še več prozaičnih fragmentov s podobnimi motivi.

Najbolj sloveče delo Kochanowskega v njegovem času in tudi pozneje je bil njegov poetični prevod Psalterja, ki ga je začel prevajati po sodbi poljskih literarnih zgodovinarjev okoli l. 1566., v istem letu, ko je iz svojega «Nigdirdoma» poslal Trubar Psalter Slovincem. Dovršil ga je okoli leta 1578. Delo Kochanowskega ni izviralo iz verskih razlogov, temveč je nastalo iz poetičnih motivov, dočim je Trubarjev prevod Psalterja sad verskega prepričanja. Označil sem že razmerje Kochanowskega do verskih pro-

² Sallustov Jugurta karakterizira s podobnimi besedami Rim.

blemov, znano je, da kot tipičen humanist ni mogel razumeti verskih bojev 16. stoletja. Zato je treba smatrati njegov prevod Psalterja kot poetično nalogo, poteklo iz duha časa, kakor je nastal iz duha časa Prešernov «Krst pri Savici».³ Literarni zgodovinarji so v spodaj citiranih Prešernovih besedah radi videli neko ironijo ali pa celo neodkritosrčnost, ker so prezrli, da so zakoni umetniške resnice izven zakonov psihološke resnice. Brezpogojno so hoteli videti v umetnini neko življenjsko izpoved in ne umetniške, kar je edino mogoče. Celotna zgodovina umetnosti, ki vidi v pravem umetniku neizmerno zmožnost, izražati «al pekèl, al nebó», nam je porok za pravilnost našega pojmovanja. Umetniki, ki morejo izražati samo «nebó», ali pa samo «pekèl», so diletantje; njih cena je samo časovna, ker so odvisni od kulturnih ali političnih idej, ne pa od lastne stvariteljske sile, razsvetljuječe vesoljstvo kakor vsak drobec, razžarjajoč in raztapljajoč dobro in zlo, lepo in grdo, zdravo in bolno, bogato in revno v enkratne, enotne like sveta umetnosti.

Psalter je bil edina knjiga svetega pisma, ki jo je smel v srednjem veku čitati vsak človek. Še priljubljenejši je postal v 16. stoletju, ko je reformacija s pesmijo cerkvene občine hotela nadomestiti mašo in speve duhovnikov. Vendar je ostal Psalter knjiga, ki so jo ljubili tudi katoličani, tako da so bili prevodi psalmov knjiga, ki so jo v 16. stoletju najčešče natisnili.

V tej obči priljubljenosti Psalterja je vzrok, da ga je začel parafrazirati v poljščini Kochanowski, dočim je Trubarjev ali Dalmatinov prevod nastal iz apostolske vneme. Trubarjev krepki, dostikrat naravnost poetični prevod se je rodil iz želje, da bi postal prava ljudska pesmarica, medtem ko je Dalmatinov medlejši prevod v Bibliji iz leta 1584. namenjen branju in premišljevanju, saj pravi Dalmatin, da noben slikar ne bi mogel tako naslikati strahu in upanja in noben Cicero ali besednik lepše izraziti teh temeljnih čuvstev človeške duše kakor psalmist.

Vsi ti vzroki Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda psalmov veljajo za Kochanowskega le deloma. Njegov prevod ni nastal iz propagandističnih namenov, temveč iz duševnega razpoloženja občestva v 16. stoletju, kakor Prešernov «Krst pri Savici» ni izraz individualne življenjske prepričanosti slovenskega kmetiškega inteligenta v prvi polovici 19. stoletja, ampak je značilen za splošno ovzdušje srednjeevropskega predmarca.

(Konec prihodnjič.)

³ Mein neuestes Produkt: «Kerst per Savici» ... bitte ich als ene metrische Aufgabe zu beurteilen, mit deren Lösung der Zweck in Verbindung stand, mir die-Gunst der Geistlichkeit zu erwerben. — Prešeren Čelakovskemu 22. avgusta 1836.

KNJIŽEVNA POROČILA

Slavko Grum: Dogodek v mestu Gogi. Igra v dveh dejanjih. Samozaložba.

Življenjska gmeta fantastične Grumove drame je sestavljena iz dveh osnov. Iz «dogodka» in iz «Goge», to se pravi, iz osrednjega sproščujočega erotičnega zločina in iz učinka, ki ga ima to dejanje na okolico. Ali širje in točneje: iz vrste grotesknh erotičnih tragedij in iz splošne tragikomedije utésnjene in zadušenega malomestnega življenja. Navzlic tej dvojnosti je začetni vtis dela enoten. Splošna tragikomedija Goge je primerno ozadje erotični in erotična se zdi postavljena v ustrezajočo okolico ter poteka v nji tako naravno, kakor da se je iz nje rodila. Ta početna harmonija med obema prvinama se v poglavitni sredini drame nekoliko razstroji, in sicer tako, da splošno življenje Goge skoro popolnoma izgine spričo silovite avtonomnosti srednje ljubzenske drame. Toda niti to dejstvo bi sožitja individualnega s splošnim ne motilo, če se ne bi ob koncu popolnoma izpreverglo. Ko se namreč osebna erotična drama dovrši, stopi nenadoma zelo poudarjeno zopet Goga v ospredje, in sicer na način, ki je s smislom prejšnjih prizorov v slabem skladu. «Dogodek», ki je za udeležene osebe in opazovalca človeško pomemben in sam v sebi upravičen, se pokaže zdaj nepričakovano v odnosu in odvisnosti od Goge in to kot burka ter smešna potegavščina. Drama, katere središče je bila doslej oseba, dobi nenadoma nov center — celoto mesta Goge.

Toda Goga bi pri sedanjem stanju stvari smela biti samo okvir in primerno ozadje, ki bi drami morda lahko nudilo prikladen zaključek. Zdaj opravlja to svojo nalogo preglasno, vnaša v delo nepričakovano nov, satirični element. trga s svojo obsežnostjo in intenzivnostjo celoto na dvoje in se postavlja v neko ne povsem jasno in tudi ne čisto resnično razmerje z erotično dramo.

Poglavitna ljubzenska drama in vse ostale manjše, ki jih delo vsebuje, so v bistvu avtonomni pojavi. Dasi se dobro podajo v splošno razpoloženje Goge, je vendar jasno, da niso odvisni od njega in še manj, da bi bili iz njega nastali ali da bi bili njegova posledica. To je očitno po življenjski logiki sami, kakor tudi po dejanski neodvisnosti glavnih usod od posebnega Goginega ozračja. Grum jih je tudi kot avtonomne oblikoval. Ko pa je hkratu oblikoval Gogo, se mu je vanjo vtihotapil — ne vem, ali nameravan ali nehoten pomen, ki je s to avtonomnostjo v opreki. Označil je Gogo z lastnostmi, ki vzbujajo videz, da se v nji mora vsako življenje izroditi in da leži nad mestom in vsem njegovim življenjem prokletstvo smrti, groze in pošastne smešnosti. S tem je ustvaril za opazovalca možnost, iskati vsem tem tragedijam vzrok v Gogi. Ko pa jo je že v zaključku tako določno povzdignil od golega obeležja do predmeta in stvora, ki sam živi in ki se mu nepričakovano poglavitno dejanje celo nekako podredi, je povzročil, da je dobilo to gogijansko tolmačenje življenja še večjo verjetnost in sugestivnost in da se sedaj v delu bori s preprostim in nemističnim ter prevladujočim razumevanjem. Ta necnotnost ima končni vzrok v tem, da življenjsko čustvo v avtorju samem neodločno omahuje med mističnim in življenjsko racionalnim razlaganjem sveta. Pri čemer pa imamo vtis, da je pristnejše racionalno gledanje in da je mistično literarnjšega porekla, dasi vse razpoloženje dela prepričuje, da niti njegov grozotni mysticism ni samo izmišljen. Kolektivno ali mistično tolmačenje dogodkov je tako močno, da je nekdo dramo nazval prvo slovensko kolektivno igro. Če je po mnenju tega kritika kolektiv iskati v Gogi, potem je ta naziv po gornjem razboru enotnosti le deloma, in sicer le po šibkejši in manj važni strani dela upravičen.

Če pa bi kdo videl kolektiv v Bogu Erosu, se dá oznaka «kolektivna drama» dobro zagovarjati. Kajti intenzivneje nego Goga, ki je bila prvotno najbrž zamišljena samo kot razpoloženski element, ki pa se je pri izdelovanju na škodo enovitosti razbohotila, je zanimala avtorja in vznemirja tudi opazovalca — erotika. Mislim, da je v nji iskati intimno klico in inspiracijo tega dela, ki bi ga skoraj lahko imenovali groteskno satiro na Erosa. Čuvstvo, s katerim se to mnogobrazno božanstvo kot glavni junak drame v življenju Goginih prebivalcev obravnava, je nedvomno odpor in protest. Grum občuti dejanje in nedejanje ljubezni v človeškem življenju kot muko, kot snovanje pošastne in grozne sile, ki ravna s človekom zlobno in neizprosno in ki ga tolikokrat okrutno pohabi za vse življenje. Ta svoj občutek o erotiki izraža v groteskno spačenih in fantastično nelepil, od Erosa prizadetih človečnosti, oziroma usodah. V vsej Gogi skoraj ni osebe, ki ne bi nosila neizbrisnega znaka božjega srda na duši.

Tako groteskno in bolno mehanistično občuti Grum moč Erosa v nemajhni meri kot človek svojega časa, v katerem se je zdravje erotičnega instinkta neki nevarno izrodilo. Toda kakšna je čisto osebna barva in intenziteta tega njegovega čuvstva, ki prav za prav predstavlja človeško pomembnost njegovega dela? Pozorno podoživljanje prizorov, ki jih je zasnovalo, zapusti v zavesti če ne ravno bolečine, pa vsaj neki iskreno izpovedan srčni nemir nad življenjem. Ta iskrenost je zastrta z zavednim in očitnim pretiravanjem, ki pa ni ne patetično ne sentimentalno, marveč hladno in fantastično posmehljivo. Tako čuvstvovanje ustvarja grotesko. Grumovo čuvstvo Erosa gotovo vsebuje pogoje za groteskni slog. Toda, če preiščeš doslednost izvedbe v tem delu in primerjaš silno kopičenje sorodnih grotesknih prizorov s skoro docela naturalističnim dialogom, se ti vzbudi občutek, da je slog vsaj deloma morda bolj premišljeno izbran nego spontanski in nujen, oziroma, da je temeljno čuvstvo dela nekoliko slabotno ali zadušeno od teže oblikovnih problemov. Podoben vtis, samo še nekoliko stopnjevan, dobi opazovalec, če pregleduje usode nastopajočih oseb. V njih se poleg krepkih čisto življenjskih elementov taji nekaj shematičnega. Zdi se, da jih tako ne enoti samo občutek, ki jih je ustvaril, marveč tudi neka ideja, da, celo neka teorija. Nikoli pa nista iskrenost in polnokrvnost nekega čuvstva do kraja prepričevalni, če je mogoče, da se v njegovo tvornost vpleta kaka teorija. Če v teh človeških usodah nepoučen in naiven bralec ne bo čutil psihoanalitične miselnosti kot konstruktivnega elementa, bo pa gotovo nad njimi slutil neko tujo in neznano idejno kontrolo.

Ta dejstva nam predstavljajo avtorja «Goge» nekako takole: Nedvomno ga je vodil pri delu iskren, v svojih svojstvih precej določen, toda ne zelo močan življenjski občutek. Gotovo je tudi spontansko nastala temu občutku prva oblika, o čemer pričajo poleg razpoloženske enote dela samega tudi drobci «Dogodka», ki jih je kot črtice priobčeval Grum že pred dramo. Toda tem spontanskim oblikam se je kesneje pridružil mnogo racionalnega in izmišljenega, ki se ni popolnoma spojilo s prvotnim organizmom. Zdi se tudi, da mu je primanjkovalo snovi; glavni zamisli se je zato kesneje pridružil nov domislek, in nove sile, ki so se pojavile v delu, so prekvasile prvotno čuvstvo in mu odvezle dokaj pristnosti, enotnosti in neposredne svežine. Gotovo pa je mnogo teh važnih pomanjkljivosti pripisati tudi dejstvu, da je «Goga» avtorjevo prvo večje delo.

Navzlic tem nepopolnostim, ki opredeljujejo glede važnih umetniških kategorij Grumovo delo kot celoto, je njegova drama v marsikakem pogledu pomembna in zanimiva. Kdor bo mogel prezreti omenjene neenotnosti, bo videl

v tej dvodejanki vendarle zelo čvrst in samobiten organizem, ki vsebuje navzlic vedé ali nevedé drugam usmerjenim notranjim silam dovolj enotno vizijo, kot izraz avtorjevega erotičnega čuvstva. To je barvito fantastični drobec človeškega uljnjaka, v katerem se krčevito in grozno smešno krétajo ljudje, ki jih je neznani lutkar ujel na svoje nitke in jim zmedel življenja in voljno gibanje v strahoten nesmisel in avtomatsko oglatost. Ta skriti lutkar je bog Eros in nihče drugi. Ko je Grum morda samo za trenutek in morda samo napol hotel potisniti lutkarské niti v roke nevidnemu in' ne prav verodostojnemu Duhu mesta Goge, je moral izgubiti svojo pravo prikazen izpred oči.

Ta privid je v zadnjem jedru vendarle iskren in izviren. Lahko je trditi, da je v uljnjak mesta Goge natrpanih preveč strahot in preveč izključno pošastno je njegovo življenje, da bi moglo učinkovati tragično in pretresljivo. Vendar je mogoče prav v tej nesposobnosti za skrajne čuvstvene napetosti, ki se druží s štedljivo in vendar nedvomno čuvstvenostjo, podana neka značilnost sodobne umetniške tvornosti, ki se prav zaradi te notranje strukture tako rada zateka k čuvstveno brezčutni groteski. Gruma sta k tej obliki privedla deloma njegova narava, deloma pa tudi okus, ki se mu je oblikoval ob sodobni literaturi. Veristični realizem se zdi preizkušen in kot idealna umetniška oblika zavržen. Sodobni okus zahteva in išče novo prosvitljenost in preduhovljenost življenjske snovi. V naturalizmu in realizmu zatrta fantastika priglašá svoje pravice. Grumova drama je važen, hvalevreden in razveseljivo fantasten, pa četudi nekoliko prisiljen poizkus najti novo obliko.

Razumljivo je, da vpliva osnovna vizija dela često zelo odločilno tudi na podrobnejše oblikovanje. V ljudeh, ki so predstavljeni kot Erosove lutke, je razumljivo, če je osebnost skoro popolnoma izbrisana. Ostala je samo še v njihovih usodah. V Grumovih osebah bi zaman iskal celotnih človečnosti; ljudje se razodevajo samo, kolikor je njihovo življenje v zvezi z erotiko. Ta abstraktnost je sicer v konceptu dobro utemeljena, toda nedvomno tiči v nji dovolj vidna sled modernega psihološkega panseksualizma, kar sem od druge strani pokazal že zgoraj. Kot nadomestilo za izgubljeno raznost individualnosti nudi Grum pisane in raznolike erotične usode nastopajočih ljudi. V njih je s psihoanalitskim znanjem predstavljena cela vrsta življenjskih in duševnih poškodb, ki jih je ljudem prizadejala nesrečna spolnost. Toda kot nemajhno tvorno moč je treba smatrati Grumovo sposobnost, s katero je tako večče podal vsa ta življenja groteskno živa in zanimiva. In to navzlic temu, da je marsikaj gradil na teoriji in navzlic temu, da ga je osnovna zamisel silila v mehanizacijo in uniformiranje. Prav tako je treba priznati, da je spretno in dovolj prepričevalno spojil vse osebe z enim ali drugim izmed obeh središč, s Hanino dramo in z Gogo, ki se osredotočuje v Afri in Tarbuli. V tem smislu je morda edina neorganska in nepotrebna oseba blazni Gapit, dočim je «grbavec Teobald», ki skoro tudi ne spada v dramo, vpleten malce romantično in staromodno.

Dialog, ki bi bil za dramo v realnem slogu primeren, ne ustreza zahtevam svojskega sloga te drame. V prizorih, v katere so kondenzirana cela življenja, bi pričakovali podobno zgoščen dialog. Grumov je samo naraven in poteka, kolikor je v tem fantastičnem svetu mogoče, veristično in lagodno, brez notranje sežetosti in tudi brez smotrene jezikovne izbranosti, ki bi bila potrebna. Na odru jamči delu živa in pregledna, dogodkov polna in svojevrstno učinkovita pisanica prizorov nemajhen uspeh.

Ponavljam: Grumovo delo ni močno in veliko po svoji človečnosti, ni povsem dognano niti ni resnično osebno. V njegovih osnovah žive poleg iskrenega življenjskega čuvstva tudi privzete in tuje, ne še presvojene prvine. Smoter, ki je vsebovan v prvem zasnutku, ni stal avtorju ves čas, v katerem je izdeloval to dramo, z enako nazornostjo pred očmi. Toda navzlic tem zelo tehtnim ugovorom je treba delu priznati, da vsebuje dovolj živ privid in da posreduje dovolj smotreno, sodobno-groteskno in izvirno obdelano halucinacijo o demonu Erosu. Artistično je pomemben in zanimiv pojav v našem današnjem slovstvu. Poleg Preglja je Grum v objektivnih oblikah najodločnejši in najizrazitejši iskalec in stvaritelj novega sloga. Delo obeta dramatika, nekateri prizori pa tudi resničnega čarodeja, ki je zadnji obraz — umetništva.

Josip Vidmar.

Ivan Albrecht: Odsevi. Celje 1929. Komisijska založba Zvezne tiskarne. Strani 57.

Ta knjiga lirike, ki je Ivana Albrehta tretja pesniška zbirka, govori o stvareh, o kakršnih navadno govore lirske knjige: o minljivosti človeškega življenja, o ljubezni in ženi, o materi in o pesnikovi življenjski usodi sploh. Tu in tam se pojavi refleksija o tem in onem človeškem pojavu in se izrazi bolj ali manj določena čuvstvena ubranost. Če omenim še nekaj kmetijskih pesmi, romarskih in svatovskih, ter vojni cikel, je zbirka snovno opisana.

Vsi ti pojavi in dožitki dobivajo v Albrehtovi človečnosti dokaj navadne obraze. Albreht izpoveduje o njih stvari, ki so bile globlje izpovedane že nešteto krat. Nekaj izvirno njegovega imajo le nekatera razpoloženja, čuvstvo do žene in pa izpovedi in razmišljanja o lastni življenjski usodi. V le-teh je morda še najbolj osebno, kar je končno naravno. Vendar prehajajo tu in v dokaj pretresljivih poslasticah ženi njegove izjave mestoma iz osebnega v privatno. Toda tudi te najbolj osebne pesmi vzbujajo vtis, da je njih doživljaj izrečen, preden je postal avtorju jasen in nazoren.

Tem značilnostim v človeškem je podobna oblikovnost. Dikcija je povsem omejena na že iznajdene, obrabljene motive in teče medlo, brez napetosti, brez zbranosti in zato skoro brez sugestivnosti. Često je površna in celo malomarna. Mestoma nejasna. Vendar se razpoloženje in beseda dvakrat, trikrat ubereta v občuteno pesem, dasi v mejah poznanega in že izraženega. Taki sta «Vas je zavita v mrak večerni...» in «Tiho je v borovju...» Resnične originalnosti, ki je vedno pretresljiva, Albrecht skoraj ne pozna. V ciklu, ki ima izvrsten naslov «Vagabundova pratika», so morda edini stihi, ki bi pri zbrani obdelavi lahko bili jedro resnične pesmi. Zdaj tvorijo drugo kitico v celoti slabe pesmi «Sam». Glase se takole:

«Solncu pravim: »Brat nebeški!«
pa mi šine za oblak,
a v odgovor včasih spere
prah mi z glave dež gorak.»

Vse drugo, razen imenovanih posameznosti in pri najmanjši zahtevnosti še razen kmetijskih, je do malega popolnoma slabo in mrtvo ter le včasih čisto osebno zajemljivo. Uvrščeno je brez čuta za pristno in nepristno v to neveselo knjigo.

J. Vidmar.

«Handbuch der Literaturwissenschaft.» Akademsko založba «Athenaion» v Wildparku-Potsdamu izdaja že nekaj let monumentalno zbirko zgodovine slovstev vseh časov in narodov «Handbuch der Literaturwissenschaft». Zbirka je zasnovana in urejevana z enotnega vidika in namenjena predvsem studiju:

za nje znanstveno višino jamči ime glavnega urednika, profesorja bonnskega vseučilišča dr. Oskarja Walzla, čigar znameniti uvod v literarno vedo «Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters» je zbirko otvoril in prvi pokazal nje resno višino in krasno opremo, ki prekaša vsa dosedanja nemška dela o svetovnih slovstvih. Sotrudniški krog je skrbno izbran; kjer ni dobrih nemških strokovnjakov ali kjer je glavni urednik dal prednost strokovnjaku dotičnega naroda, so vstopili med sotrudnike tudi Nenemci. Brez dvoma je, da je nemško slovstvo dobilo s «Handbuch der Literaturwissenschaft» delo, ki ima več kot samo nemški pomen: zbirka na taki višini in v toli odlični opremi je dejanje svetovnega formata. Osem tisoč subskribentov, med katerimi so vseučilišča vseh celin, priča o slovesu tega enciklopedičnega dela. Zbirka izhaja v snopičih po dve tiskovni poli, s krasnimi umetniškimi prilogami in številnimi slikami v tekstu. Prvotno je bilo določenih 160 snopičev, ki bi dali približno 15 samostojnih knjig; danes je snov tolikanj narasla, da bodo nekatera slovstva morali izdati izven obsega, ki je obvezen za subskribente. Da je cena visoka, se spričo znane draginje na nemškem knjižnem trgu razume samo ob sebi; odtehta jo nesporno trajna vrednost in nenavadno vzorna oprema celotnega dela.

Izmed knjig, ki so že zaključene in ki so radi svoje vsebinske dovršenosti in grafične opreme vredne še posebne hvale, omenjam Fehrovo «Englische Literatur des XIX. und XX. Jahrhunderts», Bethejevo «Griechische Literatur», Klemper-Hatzfeld-Neubert «Romanische Literaturen von der Renaissance bis zur französischen Revolution», v. Glasenapp-Rosen-Schomernus-Geiger «Indische Literaturen», R. Wilhelm «Chinesische Literatur» i. dr.

V tej zbirki svetovnih slovstev so zastopane tudi slovanske književnosti: poleg poljske je izšla ruska (delo dr. P. Sakulina iz Leningrada) in srbsko-hrvaška (prof. dr. Gesemann iz Prage), češkoslovaško pa bo obdelal profesor dr. Arne Novák. Za nas je najzanimivejša srbsko-hrvaška: zavzela je dva snopiča, kar ni veliko, vendar je v razmerju s svetovnim in večtisočletnim merilom dovolj pravično. Bodi srbskim in hrvaškim ocenjevalcem prepuščena podrobna ocena Gesemannovega dela; na tem mestu bi opozoril samo na naslednje:

Pogosto je beseda o jugoslovanski kulturni skupnosti in o jugoslovanski literaturi, pri čemer navadno mislimo srbsko, hrvaško in slovensko književnost (brez bolgarske). Ne vem, po čigavi krivdi je bila slovenska književnost izključena iz «Handbuch der Literaturwissenschaft», čeprav bi lahko tvorila posebno poglavje dela «Jugoslavische Literatur», če ji že založništvo ne bi moglo odmeriti samostojnega snopiča. Odkar je izšel Gesemannov pregled, smo izgubili zadnje upanje, da bi Slovenci tu še kdaj prišli na vrsto. Že v prvotni načrt je bila — pač po krivdi svetovalcev založništva — sprejeta samo srbsko-hrvaška književnost. Upali smo, da bodo naši slavisti, morebiti tudi korporacije in društva, ki zastopajo slovensko kulturo in posebej še slovstvo, opozorili na to pomanjkljivost in dosegli, da ne bo naše slovstvo izključeno iz svetovnega pregleda literatur. Ni mi znano, ali je kdo posredoval ali ne, tudi ne vem, koliko je prof. Gesemann kot referent za Jugoslavijo opozoril na to krivično napako. Dejstvo je, da je lepa prilika za afirmacijo slovenske književnosti pred svetom zamujena in toliko naglašana «jugoslovanska književnost» je v tej zbirki zastopana, da se izrazim v časnikarskem žargonu, «separatistično», to pa prav radi tega, ker mnogi ljudje tako neradi mislijo res jugoslovansko, t. j. enako pravično vsem trem kulturnim edinicam. Podobno se je zgodilo tudi v najnovejši izdaji «Encyclopaediae Britan-

nicae, kjer je Jugoslovan obdelal samo srbsko-hrvaško književnost, slovensko pa je omenil le med vrstami, kakor bi bila nekak njen obscuren privesek.

Čeprav je malo upanja, da bi se pri «Handbuch der Literaturwissenschaft» dala ta krivica še popraviti, ker bodo slovanska slovstva s češkim najbrž zaključena (tudi bolgarske književnosti nismo opazili v programu), ni še absolutno zamujeno: založništvo bi še vedno lahko — nemara med dodatnimi izdajami — odmerilo kak kotichek tudi književnosti Trubarja, Prešerna in Cankarja. Apeliram predvsem na Hermanna Wendla, ki je pokazal dovolj razumevanja za pravo jugoslovansko kulturno misel, da javno ali zasebno opozori založništvo «Athenaion» na to krivico.

B. B o r k o.

Nemogoče. Almanah. Nadrealistička izdanja. Beograd. 1930. Str. 140.

Nimam namena razpravljati o možnostih «nadrealističnih» teorij, ne o njih literarni vrednosti ali celo o njih umetniški pomembnosti. V pričujočem almanahu je bolj od novotarskih nazorov vidna nemoč ljudi, ki se kitijo z naslovom «nadrealisti» zgolj iz namišljenega učinkovanja. Po besednem pomenu bi označeval nadrealizem kot pojem poseben umetniški izraz in vsebino, ki ima za podlago poseben umetniški nazor, to je nazor o višji konkretnosti, ki je svet duhovne resničnosti, kjer so vse konkretne stvari dvignjene v simbole in izražajo drugo, višjo, nadindividualno pojmovano — metafizično realnost. Tak realizem zraste iz globokega dojetanja objektivne realnosti, ki se sprevrže v mistiko, v višje tolmačenje realnosti, v resničnost slutenj. S takim nadrealizmom nima «nadrealistično gibanje», ki verno sledi še nedavno novi literarni struji v Franciji (A. Breton), nič skupnega. Ta novostrujarski nadrealizem je še vedno porojen iz namena, uprizarjati vratolomne «efektnosti», slepiti sebe in druge z nemogočimi izmišljotinami bolnega duha, okuženega od neprebavljenih idej in literarnih nazorov, postavljati sebe v središče literarnega dogajanja in z bombastično kričavostjo (z lažiučenostjo, nepravilno rabljenimi filozofskimi termini, z miselnim kaosom) vzbujati videz izrednosti in zakrivati s tem svojo praznoto in nesmisle.

Vsebina «Nemogočega» ni samo nemogoča, ampak je sploh ni. «Nadrealizem» trinajstotrice «nadrealistov» obstoji zgolj v imenu, v protirečjih in igračkanju (n. pr. Qu'est-ce que la surréalisme? — Quelques choses qui auraient la forme d'une sardine. — Društveni život u 1930. godini, str. 113.), v neki zverženi metafiziki («Uvod v metafiziko duha»), v površno doumeti psihoanalizi («U ostalom, jedan od najvažnijih ciljeva ove knjige je određivanje odnosa između podsvesti, svesti i savesti», str. 52.), v sanjskih in somnambulnih izmišljotinah («Snovi») in v okultnih pretiranostih («Pljuskari na prsima», «Misterij ljudske glave»). Ves ta konglomerat je pomešan z velikim patosom filozofskih teorij, terminov, oznak literarnih smeri in različnimi mogočimi in nemogočimi, mukoma privlečenimi nesmisli (glej slike!). Toda svoje početje opravičujejo z medlo dialektiko, z debatami, ki nimajo nikjer določene misli in z negacijo vsega drugega. Svoj namen so naznačili: «Nadrealizam, svaka naša reč, svaki naš život, samo je bezkrajni, iskidani niz onog (?) što definiše njegovu beskonačnost (?), nekoristoljubivost, in njegovu moralnu celishodnost. Nadrealizam: glosolalija (!) večnosti, nadrealizam: ehohalija prolaznosti (!) i današnjice, nadrealizam ,dam ti talir, da razbiješ tanjir, da kažeš i jeste i nije, i crno i belo, i da i ne'» (Str. 132.) To je program «nadrealistov», izreden, kajne? Z isto lahkoto, kot izrazi «večnost», «neskončnost», «dialektika», «metafizika» itd. se mešajo v člankih imena: Kant, Hegel, Schopenhauer, Freud itd. — seveda v praznem patosu.

Primer iz «nadrealističnega pesništva» razjasni še poslednjo njih vsebinsko, stilno, pesniško in umetniško moč. Če ga ne razumemo, je krivda v nas in ne v «nadrealističnem pesniku», ki je vzvišen nad realnim svetom in njegovimi pojmi:

Oteraj ove buve bože buve suve buve suve buve
bože buve
Slovenska duša francuski krompir
Slovenska duša francuski krompir
Čuči na mostu Velikom Postu u oči bede sve dlake sede
Voda za ribu riba za vodu
Živeo ovaj živeo raj
Umoči ovo pero u oko oko u oko najlepši sjaj
Umoči ovo oko u vetar vetar u vetar najbolji kraj
Vetar i Petar Petar i Pavle
Etar i metar metar igram
Umoči pero umoči veru umoči ovna
Velikog ovna u večita doba
Za gojaznu zemlju
Prepuna je soba
Za veliku momlu
Korumpiran krompir.
Za Večiti Mir — —

(«Pojas Nevnosti» A. Vučo, str. 77.).

Vsekakor veliki «nadrealisti» in mogočni pesniki. Škoda še tega cinizma!
Anton Ocvirk.

SLOVENSKI JEZIK

Iz naše pisave. 1.) Pisava svojilnih pridevnikov iz imen neživih reči — s pripono -ov iz moških in srednjih ter -in iz ženskih samostalnikov — je že nad 70 let v spotiko jezikoslovcem in jezo pisateljem. Strogi čistilci knjižnega jezika, opirajoč se na pravopisno doslednost ter jezikovno pravilnost in upravičenost, zametavajo take pridevniške tvorbe in jih nadomeščajo z roditeljskim ali kakim sklonom s predlogom ali pa z drugim obrazilom, naši pisatelji pa v kljub temu splošno pišejo, da je bil Jutrov dopisnik na odborovi seji, da je napadalec v luninem svitu udaril carinika s puškinim kopitom itd. Da pridemo do jasnosti in pravilne rešitve tega zamotanega vprašanja, moramo nekoliko poseči v zgodovino razvoja pisave našega knjižnega jezika.

Do leta 1859. so pogosto in brez spotikanja pisali svojilne pridevnike iz samostalnikov, ki zaznamujejo nežive reči, tedaj pa je M. Cigale v Novicah obrnil pažnjo nanje in na njih tvorbo ter zavrnil njihovo dotedanjo rabo. Njegove zahteve je pobijal Levstik, češ, da «se jih prosti kmet ne ogiblje tako skrbno kakor naši pisatelji», in je zagovarjal rabo kakor mladostine želje itd., kakor so dotedaj pogosto pisali. Nato pa je Cigale dokazoval, da se Levstikovo mnenje s stališča slovanske vzajemnosti ne da opravičiti, zakaj razloček med pravimi svojilnimi pridevniki na -ov in -in, ki se rabijo samo pri imenih živih stvari, in med splošnimi pridevniki na -en in -ski, delajo vsi slovanski jeziki. Tu sta trčili dve načelni naziranja o našem knjižnem jeziku: Levstikovo, ki je dotedaj — bilo je leta 1861. — še slonelo na knjižni tradiciji in ljudski govoric, ter Cigaletovo, ki ni pripuščalo nobene

posebnosti, četudi je bila utrjena v narodu, ako se ni dala niti iz staro-slovensčine niti iz živih slovanskih jezikov potrditi, da je slovanska.

Dasi tudi vse kesnejše Cigaletovo in Žepičevo korenito in obširno dokazovanje upravičenosti novih oblik in zavračanje dotedanje rabe ni moglo streti tradicije in je Janežič leta 1865. v tretjo izdajo svoje Slovnice sprejel Levstikovo pravilo ter so stare oblike nemoteno dalje pisali, se Levstikovo mnenje vendarle ni moglo vzdržati, kajti struja, ki se je začela uveljavljati v razvoju knjižnega jezika po letu 1849., se ni več dala zavrniti. Nova pisava se je počasi širila in se uveljavila šele po letu 1895., potem ko je izšel slovensko-nemški slovar, v katerega je sprejel Pleteršnik samo oblike po Cigaletovi zahtevi. To pisavo je sprejel tudi Levec v Pravopis in s tem zadal prejšnji dolgoletni rabi smrtno rano.

Ker so si osvojili novo pisavo vsi boljši pisatelji in sta jo sprejela Breznik v Slovnico in Koštiál v Brus, je postala po občini rabi uzakonjena. Tako pišemo sedaj: čitalniška ulica, matični član, vežna vrata, dim iz ladje, tla v sobi, pogrebni sprevod, tramvajske tračnice, ostrina meča, pod podobo kruha, oktobrsko solnce... in ne več: čitalničina ulica, matičin član, vežina vrata, ladijin dim, sobina tla, pogrebov sprevod, tramvajeve tračnice, mečeva ostrina, pod kruhovo podobo, oktobrovo solnce... V neki novomeški ulici se še danes «blesti» napis Školina ulica, ki dela kot ostanek minulih časov lepo družbo Šolski ulici.

Reforma pa ni zajela vseh primerov in občna raba, ki daje oblikam v pisavi zakone pravilnosti, je obdržala in uveljavila nekaj oblik: odborova seja, klubovi prostori, križev pot, svetopisemska jutrova dežela; dalje Zvonov urednik, Narodov podlistek, Jutrovo poročilo i.p. Sila in nujna potreba je pripustila to pripono v znanstveno terminologijo, n.pr. vodikov sulfid, železov sulfat, kvadratove stranice, ulomkova črta, osebkova beseda, povedkovo določilo itd. Pisava je dalje udomačila: puškino kopito, šivankino uho, lunin svet, soseskino zborovanje, strankino glasilo, smokvin list in morda še kako obliko ter zavrgla vse nasvetovane nadomestke, n.pr. za puškino kopito: puško, puščeno in kopito puške. (Konec prih.) — Stan ko Bun c.

G L O S E

Glose o slovenski kulturi.

1. Uvod.

Preiskovanje kulturnih pojavov v narodovem življenju mora nujno temeljiti na vsestranskem spoznavanju njegovega udejstvovanja. Zato je nadvse važno, da se vedno znova premotre vse kulturo ustvarjajoče in kulturo ovirajoče silnice v sodobnosti, kajti celotna slika more šele ustvariti popolno podobo narodovega duševnega življenja, pokazati smer njegovega teženja, nadmoč ovirajočih ali ustvarjajočih elementov v njem in končno njegovo kulturno stanje, ki osvetljuje vsak pojav duhovnega življenja. Ni res, da je vsaka doba popolnoma podobna drugi, in ni važno, da je v vsaki dobi poleg dobrih (progresivnih) kulturnih tokov določena količina slabih (regresivnih). Namen vsakega preiskovanja kulture je ugotavljanje prevladovanja svojstvene kulturne miselnosti v času, je ugotovitev kulturnega stanja, onih podtalnih sil, ki lahko tako usodno vplivajo na duhovni razvoj naroda v bodočnosti, s tem da ga duševno uničujejo ali oplemenitijo. Z zgledi bom skušal

pokazati vso klavnost sedanjega kulturnega življenja, prevladovanje kulturnih zavor pri nas, ki morejo udušiti vsako res plodno in ustvarjajoče hotenje, klavnost, ki si nadeva videz kulturne pomembnosti in veljave. Žal, da bi presešlo namen teh glos vsako podrobnejše in idejno obsežnejše razpravljanje o tem problemu. To naj ostane le uvod v psihološko in kulturno zgodovino naše sodobnosti in donos k utemeljitvi neizčiščenega stanja slovenske kulture.

Od dne do dne se jasneje kaže, kako postaja naše kulturno življenje čedalje bolj amorfno, vedno bolj onemoglo, kako izgublja svoj notranji in zunanji življenjski stil in usmerjenost. Brez števila pojavov, ki pričajo o nizkem stanju naše kulture, ima svoje korenine v naši duševni neuravnovešenosti, v izbegavanju pred pravim, dasi kruto trdim delom in pred doslednim iskanjem kulturnih dobrin, ki temelje v znanju, v oblikovanju lastne duševnosti in še v spoznavanju lastnega bistva. To premišljevanje nas mora dovesti do zavesti, da smo kulturno premalo občutljivi in duševno nerazgibani. Vzroki tega stanja so v okostenelem, negibčnem načinu našega življenja, v popolni razbitosti etičnih, moralnih in estetičnih stremeljenj, v plitkem razumevanju odnosa kulture do narodove duševnosti, v astilnosti duhovnega — to je metafizičnega — bistva naše celotne slovenske individualnosti in v nepoznanju osnovnih kulturno-razvojnih temeljev. Prenaivno bi bilo iskati vzrokov našega zastoja v spenglersko pojmovanem evropskem propadu, v splošni mentalnosti evropskega človeka, naša kulturna stagnacija je zgolj slovenska in njeni vzroki tiče v kulturni zgodovini zadnjih dvanajstih let. Ta propad ima poleg podtalnih akulturnih še tudi celo vrsto dokazljivo jasnih protikulturnih teženj.

Bežen oris kulturne zgodovine pri nas po smrti Iv. Cankarja preglasno priča o že navedenih zgledih kulturnega propada. Ni važen zgolj estetični razkol v teh letih, razkol, ki ga je povzročila naša moderna literatura, pretesno naslanjajoč se na toke in modernistične teorije širokega sveta, nadvse važen je etični razkol, ki dobiva od dne do dne usodnejše posledice za našo kulturo. Ta etični razkol slovenskega človeka je očit v njegovem mišljenju etične neodgovornosti, nedotakljivosti, samocentivne in subjektivne centivne kulturnih vrednot. Cankarjevi simboli o kulturnih voditeljih tistih dni niso ostali samo kulturna in literarna zapuščina zgodovine, ampak živé, žal, še danes nemoteno med nami in nenehno pričajo, kako naša kultura životari v znamenju blodnih, puhlih, praznih fraz in idejčic. Tudi ni važna literarno-strujarska delitev v stare in mlade, važna je razbitost v miselnosti, v hotenju in moči. Kajti niti stari niti mladi — to je danes popolnoma jasno — niso nad Cankarja dvignili slovenske kulture v zadnjem desetletju. Gesla mladih so bila le hipno literarno novotarstvo, sicer zanikanje starih oblik in starega izraza, v resnici pa vendar ne razodetje novega, boljšega, višjega ali lepšega. Iz novotarstva mladih ni pognal nihče ob Cankarja, iz brezbrežnega hlastanja po novostih je vzraslo iz njih gesel samo skrajno subjektivno tolmačenje vseh pojavov naše kulturne tradicije in našega bistva. Dandanes vsak med nami lahko nemoteno brani svoje delo, dasi ne literarno ne kulturno ni pomembno in vredno. Danes se je do groze razgalila slabost in onemoglost večine «mladih», ki so se utapljali v najbolj nemogoče miselne in idejne «atrakcije» in ginili neopaženo prav z isto naglico, kakor so se pojavljali. Razrasti skrajnega subjektivizma v estetiki in v etiki, v literaturi, umetnosti in kulturnem življenju je nujno sledil skrajni diletantizem, dosegel pri marsikom svoj višek in se razpasel v vse panoge kulturnega življenja: v lirično pesem in muzikalno kompozicijo mimo slikarstva, kiparstva,

arhitekture, igralstva in znanstvene ideologije. (Kdo bi našteval!) Razbitje vseh objektivnih meril v literaturi in umetnosti je vplivalo na naše kulturno življenje, na umik občinstva od sodelovanja pri sodobnem kulturnem življenju in povzročilo brezupno kulturno mrtvilo. Poleg redkih, umetniško res nadarjenih iskalcev nove besede, nove oblike in vsebine, se je pojavila nedogledna čreda samopašnih nezalcev in onemogležev, ki so pokrivali praznoto hotenj z najrazličnejšimi izmišljotinami in poskusi. Razevet diletantizma pri nas je tako vsestranski, tako korenito razsežen, da zasluži najbrezobzirnejšo in najodločnejšo kritiko. Prav to strokovno neznanje, ta lažna in namišljena kulturna vrednost ne da razmaha res vrednim, močnim in nadarjenim ljudem in upropača naše kulturno življenje s tako brezobzirnostjo in etično neodgovornostjo, da se vsi bistroidnejši ljudje nujno ločijo od sicer tudi pasivnega kulturnega sodelovanja. Kajti razcvetu diletantizma je sledila — popolnoma pravilno — še višja stopnja etične subjektivnosti — neodgovornost pred sabo in pred zgodovino. Neodgovornost pa raste z notranjo neobčutljivostjo in nemočjo.

Ni res, da je diletantizem znak le nekaterih nebogljenih literarnih in umetniških pojavov, segel je že v vse naše kulturno izživljanje in je očit že v naši miselnosti. Diletantizem je relativiziral pojem kulture v neznačilna lažimnjenja, ki se dandanes širijo med nami in ne dajo verjeti v vznik močne osebnosti, ki bo morala z neomajno doslednostjo in neizprosnostjo izbičati vse lažno povzdigovanje praznih in ničvrednih malikov. Danes ni več tabora «starih» in «mladih», kajti prebridko se je razodela nemoč obeh, danes postaja važna delitev v odgovorne in neodgovorne. Na tem etičnem žarišču bo «presejan» vsakdo izmed nas, ako bo hotel vstopiti v število onih, ki nosijo na sebi pečat izbrancev. Znanje in samopoznanje, pravična cenitev drugih in samega sebe morajo biti še poleg drugih znakov prave kulturnosti edino merilo.

V teh glosah naj se kaže veljavnost in neveljavnost posameznih pojavov, njih kulturna vrednost in duševna moč. Merila so zrastle ob najvišjih vrhovih našega duhovnega bistva in v njih je morda nakazano znamenje — slovenskega preporoda.

2. «Poveličanje» slovenskega umetnika.

S kratko analizo sem očrtal obseg našega kulturnega doživljanja in utemeljil obenem kulturno stanje današnjega slovenskega človeka. Sledeči zgled naj objasni tudi resničnost izrečenih misli. Dokaz neminljivega kulturnega pomena za nas je drugo «poveličanje» slovenskega umetnika — (o prvem, o «poveličanju» Prešerna, je dovolj bridko spregovoril Iv. Cankar!) —, postavitve in odkritje Cankarjevega spomenika na Vrhniki.

Postaviti spomenik velikemu slovenskemu pesniku, upam, je sveta dolžnost vsega naroda. Odbor za postavitve Cankarjevega spomenika pa je seveda smatral, da je to njegova osebna dolžnost, edino njegova naloga in da zato ne sme nihče drugi soditi o vrednosti osnutkov, o načinu proslave in odkritja. Prvi znak naše kulturne višine! Mimo prepričev za osnutke, mimo polemik in izjav strokovnjakov, je ostal odbor neomajno trden in se je proglasil za edino poklicanega in upravičenega soditi po svoji glavi, zanikujoč vsako sodelovanje strokovnjakov in izobražencev, čeprav imamo Slovenci danes univerzo, umetnostne zgodovinarje, svetovno znanega arhitekta, ljudi, ki bi vsekakor dostojneje počastili slovenskega genija. Toda odbor ni tega mnenja. Danes naj namreč sodi o umetnosti vsakdo, naj sodita «čevljar» in narodni gospodar,

prodajalec na drobno in vinski trgovec, predvsem pa naj sodi «rodoljub», ki je steber naroda. V tem je dobila neodgovornost pred seboj in zgodovino svoje najvišje zadoščenje. Ne bom govoril o žalostni poti razsodišča, na Vrhniko, ne o odločitvi vrhniškega odbora, v tem je namreč že obsežna tragika slovenske kulture, o kateri bo pisal bodoči zgodovinar. Eno samo spoznanje ostane: kdo bi dokazoval umetniško neizobraženemu sodniku, kaj je umetnost?

Še v farsih bi bilo bolj tragično nego smešno «poveličevati» slovenskega umetnika na tako nesodoben in njega nevreden način. Toda zdi se mi, kakor da je iz bridke hudomušnosti postavila Cankarjeva žgoča satira sama sebi neminljiv spomenik, da okrona svojo nesmrtno slavo nad spoznanjem slovenskega rodoljuba in poveliča pesnika, ki je dotrpel vse različne slovenske čednosti. Dvanajst let po Cankarjevi smrti je dokazala slovenska kultura svoje prerojenje in poveličanje. Ali ni še vedno neobgledano in amerikavo dete za plotom? Žal, še vedno! — Če bi mogel govoriti o Cankarjevih simbolnih izrazih, ali se ne bi zdelo, da so našli svoje globoko utelešenje v dogodkih na Vrhniki? Slavnostni govornik pa je govoril iz stila Cankarjeve umetnosti, kakor da se ne zaveda, kako je njena globina, resnoba in veličina tuja takemu proslavljanju in kakor da na sebi kaže utelešenje pesnikovega tako bičanega slovenskega rodoljubstva.

Ne bom popisoval žalostne procesije k sv. Trojici, ne omenjal belo oblečenih deklic in šolske mladine, ne govoril o neomajnem simbolu slovenskega rodoljuba, sv. Alojziju, ki se je pozibalval pred njo kot v opomin zvestobe in čistosti, ne ponavljal odbornikovih besed, ki je neprestano govoril o odboru in njegovih težkih nalogah, ne opisoval «narodne veselice s plesom», ne vesele družbe pri vinu, kajti že zdavnaj je Cankar z vso krvjo svojega trpljenja napisal trpko in globoko besedo, ki jo je doslutil kot našo tragično grozo: «Domovina, ti si kot vlačuga!»

Sedaj sedi tam na Vrhniki, bolj podoben spokorniku in zapostavljenju, kakor pa geniju slovenskega duha in besede. Sedi in si ni prav nič podoben, čeprav mu je kipar menda hotel izoblikovati obraz po podobnosti; mrzel je, prazen in tuj — ne Peter iz «Doline Šentflorjanske», temveč Sirota.

5. Novi stebri slovenske umetnosti.

Če pregledujem sodobno slovensko literarno ustvarjanje, ne morem na noben način mimo dveh literarnih tokov, ki sta po svoji vsebini, ideji, kvaliteti del in estetičnega nazora značilna za nizko stanje naše kulture. Le nizka kultura more roditi iz sebe po umetniškem nazoru tako nesodobne, nekritične in umetniško nezrele plodove. Značilnost našega kulturnega stanja tiči v razbitosti vsakega močnega in veljavnega estetičnega nazora, ki bi zaviral vsako kulturi škodljivo uveljavljanje nezrelih idej in del. — Preobširno in nepotrebno bi bilo govoriti o vseh nemogočih «idejah» v obeh revijah. Opozoril bom le na njuno ideologijo in na najznačilnejša kvalitativna merila. O vrednosti literarnih del soditi nima pomena, ker so vsa pod zahtevami slovenske poezije in prozodije, ne zgolj sodobnega izraza, ampak tudi starejšega.

a) «Talentje s skromnejšim obeležjem.»

«O d m e v i» so revija, ki si ni nadela naloge, zbrati okrog sebe samo vso slovensko starejšo, danes ne več ustvarjajočo literarno generacijo, ki je tako verno sledila močnim stvaritvam Cankarja, Župančiča in Ketteja, ampak si išče iz vseh delov Slovenije mladih, žal, nenadebudnih «pesnikov in pisateljev» (n. pr. D. Gorinšek — Maribor, Jurković — Ljubljana, M. Kragelj — Škofja

Loka, M. Kunčič — Ljubljana, J. Kač — Št. Pavel v Savinjski dolini, R. Rehar — Maribor itd. — Urednik je pri urejanju naslovov pozabil še na ulico in hišno številko!), da bi napolnila svoje liste z navadno nebogljenimi poizkusi in odmevi. Ideologijo in literarni nazor te skupine ljudi je izrazil Ivan Albreht (2. štef. «Odmevi», str. 127.) na sledeč, njim popolnoma skladen način: «Kakor je poleg Triglava in drugih velikanov prijetna in potrebna Šmarna gora ali pa magari Rožnik in še kaj skromnejšega (!), tako je tudi v literaturi prav, da poleg mož, ki žare iz veka v vek, nastopajo (!) «talentje s skromnejšim obeležjem (!)». Zavedajoč se ideologije o «talentih s skromnejšim obeležjem», se upa ideolog «Odmevov» boriti s kritiko, ki upravičeno vidi v njih dejanjih propad slovenskega literarnega izraza in nazadovanje. Ivan Albreht piše nadalje: «Naravnost smešno pa je, če naša kritika sodi po merilu, kakor bi se morali prav nalašč in izračunano v Sloveniji ter natanko v naši dobi roditi samo veleumi.» Hudo zmotna je misel, da naj sodi prava kritika s kriteriji «talentov s skromnejšim obeležjem», in ničvredna, kulturno škodljiva je tista kritika, ki ne more soditi po najvišjih literarnih in umetniških merilih. Prav nič namreč ne potrebujemo velike črede «skromnih talentov», še manj njih literarnega dela. — Da ne bo nepotrebne hudovanja, naj sodi slovenski kritik o sledečih verzih iz pesmi «Krota» P. Golje:

«Zdajci prikaže se, zastrt v srebrno tkajo (!)
 kraljice Lune blede obraz v močvirju,
 kako veselo žabe zaregljajo!
 Regljajo in regljajo,
 da daleč naokoli v nočni tiši (!)
 njih vzhičeno prepevanje (!) se sliši.»

O vrednosti takih verzov in njih pomenu molčim, saj jih dovolj označuje motivnost in «izreden» stil. Upam tudi, da je pesem dvoumna, če ne večumna. Takih dragocenih «odmevov» je v reviji nešteto, žal, da ni prostora za pometis, mogoče prihodnjič. Res, če bi to bili vsaj «šmarne gore» in «Rožniki» in vse to «izračunano v Sloveniji ter natanko v naši dobi». O, slepa kritika!

P. S. Da ne bi imel urednik sitnosti pri razvrščanju tvarine v listu, se je odločil za abecedni red pesnikov in pisateljev. Ni to duhovito? — Vrednosti revije prav tako nič ne odtehtajo važna imena (n. pr. Veber, Lavrin i. dr.), ker so slučajni gostje in notranje nič zvezani z ideologijo «Odmevov». —

b) «Naddostojevskiji, Nadcankarji in Nadgoetheji.»

Z literarnim nazorom «Odmevov» neskladen je nazor «Samorodnosti», dasi se dela obeh revij dado ocenjevati z istega vidika. Nima pomena dokazovati ideologu «Samorodnosti» smešnosti in nebogljenosti njegovih idej, služijo naj mi le za pojasnitev kulturnega stanja naših dni.

«Izdajati hočemo revijo dostojno Prešernovega imena (!), revijo, ki naj bo nekaka kvintesenca vsega, kar nam je dal Bog in kar je dal edino nam.» — «Samorodnost» temelji na «življenjsko umetniškem kriteriju, vanjo imajo dostop dela izključno večnostne cene». (Program, ki ga ne more zapisati nobena evropska revija!) — «Pokazati in predstaviti hočemo nove Shakespeareje in Goetheje, nove Rembrandte in Fidije — pa tudi Naddostojevskije, Nadcankarje in Nadgoetheje, ki so in morajo biti med nami, ker jih usoda mladega, na križ pribitega, troedinega naroda kliče in ustvarja» (št. 59). — (Ni besed, s katerimi bi bilo mogoče popisati naižnost te miselnosti, bolnost in praznoto teh stavkov!) V patosu gorenjih

stavkov in skoroda tragično smešni vznesenosti nadaljuje 'ideolog': «Pokazati hočemo, da je današnja naša doba — slovenska z l a t a d o b a — — da je enovita kot še nobena doba pred njo, in tako močna (!), da ni izgleda — (hvala bogu!) —, da bi mogla biti močnejša katerakoli pred njo (!).» — To svojo miselnost in prepričanje opira izdajatelj revije na Nadmichelangela — K. Bulovčevo, Nadshakespeareja — I. Mraka, Nadgoetheja — O. Berkopca, Nadrembrandta — Bambiča i. dr. O njih govori s popolnoma Nadčloveško gesto velikih svetovnjakov: «Zgodi se volja Vsevišnjega — naša naloga je, pokazati na umetnico-kiparko in risarko, kakršne ne zmore človeštvo vseh ras in časov (— izrečno pri nas se je moralo to zgoditi —), na kiparko, ki nosi v sebi vse predpogoje, da nadkrili (— ali jih že ni? —) po umetniški in kiparski kvaliteti ne le Fidijske in Rodine, temveč predvsem — ne ustrašimo se! — Michelangela, da završi na samoroden = vsesmotren = genialen — (enačaji res tudi pojme enačijo!) — način, kar temu enostranskemu titanu (— ubogi Michelangelo, ti nesamorodni!) ni bilo dano.» — Nima pomena še nadalje črpati iz neusahljivega vira «samorodne» modrosti, vse čuda logične, izredno genialne modrosti, ker bi moral človek zblazneti ob neznanju, nekritičnosti in nemoči, smešnem patosu in precenjanju literarno ničvrednih del ljudi, ki se borijo z najosnovnejšimi izraznimi sredstvi. Naj predstavim še Nadshakespeareja, kakor ga je opisal «samorodni» ideolog ob študiju «Mone Gabrijele», te čudovite umetnine, «ki jo slovenska drama ne premore»: «V Mraku so se izpeli in srečali vsi elementi (— res čudovito srečanje —) ,grške' — ,poganske' — dalje elementi ,shakespeare'ske' — ,polpoganske' usodnosti (— ali vsepoganske usodnosti ne? —), mitologije in tragedije (?) z elementi najčistejšega = vsekrščanskega genija v živo himnično Sintezo.» — Da, res in kdo bi sedaj tožil?

Nepotrebno je še naprej razpravljati o «zlati dobi» slovenske kulture, ki trpi na genijih «vseh časov in ras». Nepotrebno in nemogoče, kajti pri nas se še nikdar ni pojavilo takšno kulturno stanje, kot je sedaj, ko dobiva diletantizem veliko besedo in moč. — Toda prebridko jasno je, da bodo vsi ti modreci že jutri tičali v pozabi, kakor da niso nikoli živeli z veliko besedo med nami. O njih ne bomo govorili niti z nasmehom kot danes včasih.

(Nadaljevanje.) — Anton Ocvirk.

K R O N I K A

Grehi kritike. — Nezanimanje in brezčutje italijanske publike za sodobno literarno produkcijo v Italiji se zdi, da je doseglo svoj višek. Široka publika na eni strani, pa kritiki na drugi in romanopisci na tretji so si tuji svetovi, živeči drug ob drugem, brez pravih organskih vezi. Naravno je, da zaradi takega stanja trpe predvsem pisatelji, zlasti romanopisci, in da so nekateri najboljši med njimi začeli razmišljati o vzrokih te literarne mizerije. Umberto Fracchia je priobčil v zadnji junijski številki literarnega tednika «L' Italia Letteraria» razmišljanje o tem žalostnem stanju pod naslovom: «Čigava je krivda?», kjer prihaja do zaključka, da sodobna literarna kritika v Italiji ni kos svoji nalogi in da je ta najjačji vir današnje literarne nerazgibanosti med publiko. Seveda je dvignil ta članek mnogo prahu, in dolge polemike za in proti kritikom so si sledile v najraznejših listih. Med drugimi je Arrigo Cajumi v 29. številki istega lista naslovil na Umberta Fracchio odprto pismo, v katerem podaja dokaj točno sliko sodobne italijanske kritike, ki pa daje istočasno točen vpogled v stanje sodobne ita-

lijanske literature sploh. Takole se izraža Cajumi: «Na splošno je kritika v Italiji trovrstna. Prva, kritika učenjakov, specialistov, profesorjev, raziskuje z uspehom naše in tuje literarno premoženje, ki pripada že preteklosti, prireja nove izdaje klasikov, proučava vpliv tujih literatur; z roko v roki s filološkim delom gresta tu estetična klasifikacija ter zgodovinsko raziskavanje; uspeh je dosti velik in dokaj pomemben. Seveda je v tej stroki mnogo ničel, poprečnjakov in okostenelih ljudi, ki si domišljajo, da so še gibki in da kaj predstavljajo; so pa med njimi tudi dobro podkovani mladi ljudje, ki z eno nogo že stoje v univerzalah, ki jim bodo jutri najboljše opore. Druga zalega kritikov se drži redkih revij različnega slovesa. To so diletanti, uživači, resni literati in literatoidi, ljudstvo, ki prisega na neko estetiko ali pa se zvesto oklepa neke šole in sistema. Najdeš pa med njimi tudi čisto preproste bralce in radovedneže. Ti revialni kritiki pomagajo tvoriti smeri. «mnenja», šole, krožke, a se obračajo na omejeno število bralcev, ki že dele kritikovo prepričanje ali so vsaj že čisto pripravljeni, da ga sprejmejo — bolj ali manj izbran cvet, toda brez globokega praktičnega vpliva na splošno mnenje, na gmotni uspeh. Tretjo vrsto tvorijo kritiki po dnevnih časopisih in ti govore ali bi vsaj morali govoriti široki publiki.

Kako ravna te tri kategorije kritikov s sodobno literarno produkcijo? Vseučiliški profesorji se zanjo sploh ne menijo, a če se je že spomnijo in se z njo pobavijo, streljajo neznanske kozle, pri katerih trdovratno vztrajajo, izzivajo podeljevanje nagrad brez haska za akademije, ki jih razpisujejo, in za tistega, ki jih je deležen: kajti ta zadnji ne proda zaradi tega niti enega izvoda več in njegov ugled niti najmanj ne zraste v očeh bralcev. Radi tega seveda ne bomo očitali vseučiliški kritiki njenega nezanimanja in njene nebržičnosti do najnovejše literarne produkcije; njena naloga je, da razvršča vrednote preteklih dob, in je v redu, če se danes bavi z definiranjem D'Annunzia, s presojanjem Fogazzara itd. Malo drugačna pa je zadeva z revialnimi kritiki.

Njihova krivda je očitna: zbirajo se v klike in metodično zaduše vse, kar ne ustreza njihovi estetični dogmi. Zagrizenci po naravi in iz oportunitizma, se jih redi več izmed njih na robu neke francoske literature (ki jo v Italiji, po njihovem mnenju, vsi dobro poznajo), in sicer samo francoske literature, ker ne znajo niti angleško, niti nemško, niti rusko, niti špansko in so prisiljeni čitati pisatelje teh jezikov v francoščini, če jih hočejo poznati. Odtod v Italiji sloves angleških, ameriškanskih itd. pisateljev, ki so zasloveli v Parizu: odtod nepoznanje vseh ostalih, često pomembnejših pisateljev, ki na nerazumljiv način ostajajo v temini, ker niso našli francoskega prevajalca. Conrad, preveden v francoščino, je znan; Hardy, skoro; Galsworthy, preveden, je znan; Huxley, prav nič. Dodajmo še, da bi bili mnogi tolmači in razlagatelji Valéryja, Farga, Gida v veliki zadregi, če bi morali delati izpit iz francoske literature samo 19. stoletja, zaradi česar dajejo krive pregleda, ker jim za umerjeno, kritično sodbo manjka vsaka oporna točka. Ti so s svojo naglico v izmišljanju dolgočasnih odkritij o teh dveh ali treh francoskih pisateljih nasitili vse naše ozračje z zmotnimi in nepremišljenimi podatki in že ni več mogoče izpregovoriti o romanu, ne da bi takoj planil na dan Freud (ki ga malokdo pozna v nemščini), Proust (čigar zgodovinsko ozadje jim je neznano), Joyce (o katerem so še do pred kratkim vsi govorili šepetaje, ker ni bilo običajnega francoskega prevoda) itd. Predstavljajte si sedaj bednega in poštenega italijanskega romanopisca v teh krempljih in podvrženega natezanju: v kakšnih zvezah je njegovo delo z

Gidom, s Proustom itd. — pa zaključite! Za revialne kritike sodobne literarne produkcije sploh ni; izvzeti so seveda prijatelji in kliki naklonjeni. In kar je še huje: našim ubogim pisateljem se svetuje, naj si vzamejo za vzor te slavne Gide itd. O narodni tradiciji ne duha, ne sluha.

Da ne bo nesporazuma, naj povem, da tu ne protestiram proti tako zvanim avant-gardističnim smerem, proti odkritjem, ki nas morejo v resnici česa naučiti, nas pomladiti, napraviti naše leposlovje gibkejše, ki je, povprečno vzeto, še vedno nesrečno in provincialno. Ne zahtevam od ostroumnih in težko umljivih kritikov, da bi nam razlagali kako prijetno povprečno leposlovno delo. Toda srce me boli, ko vidim, kako trmoglavo vztrajajo v nepriznanju potrebe po različnih smereh in načinih v sodobni produkciji; nočejo priznati, da so upravičeni poskusi in podvzvetja, primerna široki publiki, in molče o dobrih pisateljih, katerih edina krivda je, da se obračajo edino na čitatelje in da ne pripovedujejo v sigajoči prozi «čiste» lirike svojih osebnih ter brezpomembnih zadev. Vse to ima za posledico globok razkol med množestvilno produkcijo in kritiko, medsebojno nepoznanje, ki škoduje obema, ker zabranjuje prvi, da bi se okoristila z vplivi in opozorili, ki bi jo mogli zboljšati, drugi pa, da bi se oprostila tesnega kroga brezplodne nemoči, ki jo odtuja življenju. Zato je kritika najšibkejši del sicer vplivnih in zanimivih revij. Prijatelji vam tu govore samo o prijateljih, brez vsake bistrovidnosti in posebne usposobljenosti; v pregledih tujih literatur se dotikajo samo prenapetih in izrednih pojavov. Občutno je pomanjkanje pravega poznanja najraznejših strani katerekoli literature in pa tista širina v pregledu, ki šele dovoli, da uspešno osredotočite lastna opazovanja in da ne podajate krive podobe in ne cenite previsoko nekega avtorja; osnovni kriterij poštene, metodične in vestne informacije ni vpoštevan.

Vse to bi bilo sicer smešno in malenkostno, vendar brez prevelikih zlih posledic, če bi se ne godilo nekaj čudnega. Namestu da bi kritiki v dnevnem časopisju ostajali v tesnem neposrednem stiku s sodobno italijansko produkcijo in imeli pred očmi široko publiko, ki jo je treba pravilno informirati, se zelo pogosto rajši ozirajo po revialnih kritikih, se jih boje, se jim laskajo in jim skušajo ugoditi v vsakem pogledu. Često koketirajo tudi z vseučiliškimi profesorji in se trudijo na vse pretege, da bi dopovedali vsemu svetu, da Crocejeva estetika zanje nima skrivnosti, da je Farinellijeva učenost zaklad, iz katerega se ne utrudijo zajemati, da so jim najzapletenejši in najtežji tuji pisatelji popolnoma domači. Z nepotrebnim razkazovanjem svojega pomanjkljivega znanja dolgočasijo, ustvarjajo zmedo v široki publiki in jo zavajajo na napačna pota. Publika pač vidi v časopisu dve koloni, ki pojeta hvalo mladiču začetniku, pa brez opozorila, da je njegova literatura le proizvod literarnih krožkov. Če ljudje nasedejo enkrat, se drugič maščujejo s kupovanjem Wallacea in Henryja Bordeauxa. Vse to velja tudi za tuje pisatelje: našli boste dvajset člankov o Valéryju, a ne enega o Carcoju in Mauriacu, ki bi jih publika cenila mnogo više in ki to zaslužijo. Tak kritik vam skrupca svoj članek samo zato, da bi ga v dveh vrsticah omenila kaka francoska revija; prav nič pa mu ni do tega, da bi pošteno predstavil n.pr. Greena, Estaunieja, Chardonna. Kako hočete potem, da naj publika zaupa, ko z lahkoto opazi to slepomišenje, to poplačevanje naklonjenosti, vse to ogabno literarno ozračje, vso to literaturo za literatiče, za to kamoro, da imenujemo stvari z njihovim pravim imenom.»

St. L.